

**НЕБЕСНІЙ СОТНІ
присвячено**

Святоіванівський Мазепинський Гетьманський Полк

РОМАН ПІНЯЖКО

Історія
Держави
Української

ДОХРИСТИЯНСЬКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Скіфські
прикраси

Олень, скіфська
прикраса
VII–VI ст. до н. е.

Колись один із наймогутніших царів давнього світу забажав зрівнятися з Богом, і багато років за наказом того володаря народи землі, які розмовляли тоді однією мовою, будували Вавилонську вежу, щоб цар, піднявшись на неї, міг вистрілити з лука в п'ядь Божу.

І розгнівався Господь на зухвальця, і зруйнував майже готову вежу, а всі, хто будував її, заговорили різними мовами, і вже не могли більше порозумітися та розбіглися хто куди. Так утворилися народи.

Після Вавилонської руїни розселились народи по світу. Був серед племен народ Урії, який осів на життедайних ланах землі Аратти, молоком і медом напоєної. На берегах могутнього Борисфена-Дніпра вперше «орійський» плуг зорав землю і започаткував паростки світової цивілізації.

Перші сліди цієї цивілізації знайшли у селищі Трипілля під Києвом, тому цю давню цивілізацію назвали трипільською.

Рельєф
із ритуальною
сценою,
IV ст. до н. е.

Скіфська
прикраса
VII–VI ст.
до н. е.

Незнищеною пам'яткою тих часів залишився сакральний артефакт «Кам'яна Могила», написи якої засвідчують, що Урії жили на цих землях за дві тисячі років до Єгипетської та Мікенської цивілізацій, звідти – і священне ім'я нашої держави – Україна.

Проте поступова зміна кліматичних умов у трипільських племен спричинила господарську кризу, якої вони не змогли подолати, і їхня цивілізація занепала, поступившись місцем цивілізації давніх скотарів.

Згодом у ці степи прийшли кімерійці, перед якими тряслися стіни Вавилону, Ніневії – столиці могутньої Ассирії, від яких лідійський цар Крез відкупився нечуваною кількістю щирого золота.

Минув час, і Борисфенські землі освоїло могутнє плем'я скіфів. Скіфія як держава зі столицею у Неаполі-Скіфському славила своєю могутністю, бо мала строгу ієрархію та налагоджену систему податків, а найголовніше – наймогутнішу армію.

Це скіфському війську вдалося перемогти двох найславетніших завойовників: перського царя Дарія I, а згодом – грізного Олександра Македонського.

Грецький історик Геродот описав це так: «...коли Дарій ступив на землі скіфів, їхні посланці принесли йому жабу, мишу, птаха і три стріли.

Довго перські мудреці намагалися витлумачити значення цих знаків, поки не вирішили, що жаба – символ усіх водойм Скіфії, миша – її родючі землі, а птах – широке небо над нею, і все це від-

Меч, декорований рельєфними фігурами, Скіфія, VI–V ст. до н. е.

Золота пектораль зі сценами Скіфського життя, IV ст. до н. е.

нині має належати новому володарю. Стріли ж мали символізувати військо, яке вірно служитиме йому.

Недовго панував Дарій на «завойованих» степах, бо, відступаючи, скіфи палили врожаї, отруювали воду й через декілька місяців змусили володаря світу повернутися до Персії ні з чим. Перед тим, як відступити, Дарій запитав скіфського посланця, що ж все-таки означали ті дари, над якими так довго ламали голови його мудреці? Відповідь вразила його: «Якщо ви не заховаетесь у воду, як жаби, не зарієтесь у землю, як миші, або не полетите додому, як птахи, – наші стріли знищать вас».

Змінювались часи, але така ж доля рано чи пізно чекала кожного загарбника, який посягав на нашу країну. Наступним завоювати наші землі вирішив Олександр Македонський.

Як не відраджував його воєвода Зопіріон, але Олександр не відмовився від ідеї підкорити землі Борисфена і послав у похід цього

Скіфос із стоячою жіночою фігурою, середина V ст. до н. е.

Голова лева, скіфська прикраса V ст. до н. е.

Дві стилізовані голови, скіфська прикраса V ст. до н. е.

Скіфський посуд, IV ст. до н. е.

Скіфська ритуальна ваза, IV ст. до н. е.

Металевий меч із золотою піхвою, IV ст. до н. е.

ж таки Зопіріона. Втім його спіткало те саме, що й Дарія. Скіфи обрали тактику «виснаження»: вони довго степами водили за собою грецьке військо, спритно уникаючи бою. Могутня македонська армія, яку не зупинили свого часу Бактрійські гори, не спромоглася здобути Ольвії і була змушена покинути нашу землю. На зворотному шляху скіфи напали на неї і повністю знищили. Загинув і славетний воевода Зопіріон.

Розквіт скіфської держави був настільки потужним, що перші еллінські емігранти почали прибувати на її побережжя «у пошуках кращої долі». Скіфія була тоді «Америккою» античного світу. Невдовзі тут постали грецькі міста-колонії: Ольвія, Пантікапей, Феодосія, Херсонес, Тіра.

У II ст. після упадку великої Скіфії на наших землях оселилось могутнє плем'я сарматів. На той час це були найкращі воїни.

В історії Римської імперії початок II століття – час побудови Траянового валу на межі сучасного Дунаю – зеніт її розквіту. Втім римські літописці, остерігаючись гніву імператора Траяна, не згадали про велику битву на території сучасного Кам'янця-Подільського.

Саме тут римська армія вперше потерпіла поразку від сарматського війська. Тоді Траян і збудував вал, який мав оборонити римлян від наступу нашої армії на територію «тисячолітньої імперії».

Неспроста навіть багато століть по тому великий український державотворець Богдан Хмельницький підписував свої угоди титулом «князь Сарматський».

Після сарматів на побережжя «Понту Евксинського» (римська назва Чорного моря) прийшли готи, саме звідси могутня армія короля Аларіха рушила на Рим і 410 р. зруйнувала його.

Минули століття, і наші землі заселив могутній народ гунів, який під орудою полководця Аттіли створив державу з кордонами від Чорного до Балтійського й Азовського морів.

Деякі історики вважають Київ столицею гунів. На цей час офіційною вірою місцевого населення було християнство, прийняте від «неофітів» – послідовників першого апостола Ісуса Христа Андрея Первозванного, який проповідував на київських горах і пророкував, що постане на них «град і множество храмів у ньому». На противагу Римській імперії, де християн переслідували впродовж століть, віра у Христа процвітала на нашій землі задовго до офіційного прийняття християнства, даючи перші духовні плоди величчя Української держави.

КНЯЖА ДОБА

«Оранта».
Мозаїка
з Софійського
Собору в Києві

Після 476 р. терени найбільшої світової імперії – Риму – заповнили варварські племена. Руські землі спочатку окупувало плем'я кочівників-аварів; згодом їх витіснили хозари, столиця яких була розташована в місті Семендер. Південні землі Русі перебували під політичним впливом Візантійської імперії, яка зайняла Таврійський півострів. Щоб протистояти ворожій навалі, давньоукраїнські племена об'єднались в Антський племінний союз. Це була перша слов'янська держава. Її правитель князь Бож успішно воював із хозарами і приймав посланців від самого візантійського цісаря.

У 864 р. до Києва, який арабські купці порівнювали із тодішньою «столицею світу» Константинополем, прибули варязькі князі Аскольд і Дир, котрих делегував князь Рюрик, що сидів у Новгороді. Аскольд і Дир у славили Київську державу військовими походами, зокрема, 866 року облогою Константинополя. Та найбільшою їхньою заслугою було те, що вони першими на державному рівні прийняли Христову віру. Саме за їхнього правління у Києві постала перша дерев'яна церква пророка Іллі.

Князювання Аскольда й Дира було недовгим. Після смерті Рюрика залишився маленький син Ігор. Про нього піклувався дядько – князь Олег. Прибувши 882 року із маленьким Ігорем по воді до підніжжя Києва, Олег прикинувся купцем, який везе крам і хоче почастивати князів. Аскольд і Дир виїхали з Києва, і на березі Дніпра їх схопили Олегові воїни. Князь Олег із небожем на руках запитав князів, чи віддадуть вони владу законному спадкоємцю, а коли ті відмовились, наказав заколоти їх і поховати на місці, яке нині зветься «Аскольдова могила».

За Олега Київська Русь розширила свої кордони «від моря до моря». Від Фінської затоки до Чорноморських берегів об'єднав великий князь Олег слов'янські племена в єдину державу. По Дні-

Святослав-
завойовник
(робота Олексі
Новаківського)

пру проходив міжнародний торговельний шлях «із варяг у греки». Проте візантійські цісарі обкладали українських купців високими податками. Князь Олег зібрав дружину й 907 року на військових кораблях підплив під стіни Царгорода. Прохід до затоки Золотий Ріг перекривав залізний ланцюг. Візантійський цісар, підсміюючись з русичів, думав, що це гарантує йому повну безпеку. Однак через тиждень сталося нечуване. Олег поставив свою флотилію на колеса і приїхав під міський мур. Вперше від часів Костянтина Великого, не випустивши жодного каменя із праці, місто, яке безуспішно облягали хозари, готи, гуни, араби та могутні вікінги, відкрило ворота «столиці світу» українському володарю. Був підписаний принизливий для Візантійської держави мир, а на знак перемоги князь Олег прибив на воротах Царгорода щита. За переказами, цей щит і досі зберігають в музеї Стамбула.

Легенда розповідає, що сам Олег помер від укусу змії, яка ховалася у черепі загиблого князевого коня. Через 100 років великий князь Ярослав Мудрий наказав перепоховати Олегові останки, а перед цим охрестити їх.

По смерті Олега київським князем став Ігор – первородний нащадок Рюрика. Він продовжив славні військові традиції своїх попередників, гуртуючи решту українських племен у міцну державу – Київську Русь. Та не на внутрішню політику насамперед звертав увагу князь. Він зібрав полки й 943 року рушив походом туди, де «сходить сонце» – до Персії. Після ганебної втечі зі скіфських земель великого Дарія, майже через тисячу років, нащадки скіфів, перейшовши через Кавказ, Дербент, Дагестан, завдали нищівної поразки «безсмертним» – найкращим воїнам перського царя – і з величними трофеями повернулися додому. Від часів Ганнібала такого переходу через гори не спромоглася повторити жодна світова армія.

Після походу князь Ігор закохався у красуню Ольгу. Від цього шлюбу народився княжич Святослав. Одного разу непокірне плем'я древлян відмовилось платити подвійну данину князеві, тоді Ігор зі своїми воїнами 945 року вирішив приборкати зухвальців. Все закінчилося тим, що древляни його убили.

Князь Ігор започаткував рід, який на кілька століть опанував простори Східної Європи, населені багатьма народами. Цей рід, названий за іменем Ігорового батька Рюрика Рюриковичами, заснував державу, до якої увійшла не лише Русь-Україна, а й багато

Кільця скроневі

інших народів. Цю державу вважали власністю роду, і тому її слід називати Державою Рюриковичів (Київська Русь).

Зовсім юний Святослав, Ігорів син, ще не міг керувати державою, тому впродовж кількох років Українську державу очолювала його мати, княгиня Ольга. По смерті чоловіка вона вдалася до хитрощів і звернулася до древлянського князя Мала начебто для того, що державі потрібен новий князь. Мал прислав до Ольги сватів, яких за наказом княгині замкнули у лазні, де спалили живцем. Зібравши військо, Ольга підійшла під Коростень і довго облягала столицю древлян. Розуміючи, що нічого не доб'ється, хитра княгиня запропонувала таке: нехай їй дадуть по парі горобців і голубів з кожної хати, і вона відступить. Отримавши цей дивовижний викуп, Ольга наказала прив'язати до пташиних лапок стрічки, підпалити їх і відпустити горобців із голубами. Через півгодини Коростень палав з усіх боків.

Повернувшись до Києва, Ольга взялася розбудовувати Українську державу. На Подолі вже стояла церква святого Іллі, саме до цього храму княгиня приходила, щоб поспілкуватись зі старим священиком, який схилив Ольгу до істинної віри. Першим дипломатичним візитом Ольги була поїздка до Константинополя. Візантійського цісаря, який був удівцем, причарувала Ольжина краса, він запропонував їй вийти за нього заміж і стати імператрицею двох найбільших держав світу. Та не спокусилася на це княгиня, а щоб не образити Константинопольського правителя, відповіла так: «Негоже мені, невірній, з вами вінчатись, от прийму я віру Христову, тоді й поберемося». Однак своїм хрещеним батьком Ольга

Кільця скроневі

попросити стати самого цісаря, а коли той нагадав їй про обіцянку стати його жоною, відказала: «Рада б я з вами звінчатися, та коли ж негоже хрещениці за свого хрещеного іти». Так перша європейська державниця застосувала правила мирної дипломатії.

У світовій історії кожний народ возвеличує своїх найбільших правителів: монголи – Чингізхана, араби – Омара, італійці – Цезаря, греки – Олександра, перси – Дарія. Року 964 в українців з'явився свій Арей. Літописець Нестор описував, як ще малим княжич Святослав схопив списа й поранив ворожого коня. Коли Святославі виповнилося вісімнадцять, він посів київський престол. Та недовго князь насолоджувався владою: зібрав дружину та й рушив 965 року на одвічних руських ворогів – хозарів. Їхня держава на берегах великої Волги була центром тодішньої європейської работоргівлі та всіляко зазіхала на Україну. Саме Хозарський каганат був першою державою, що постала на московських землях. Зруйнувавши місто Ітіль, а за ним і весь каганат, Святослав розширив межі найбільшої тогочасної європейської держави до географічних кордонів Європи з Азією.

Свій наступний похід 967 року князь, як і його попередник Олег, здійснив на Болгарію як союзник Візантії, яка з нею воро-

Ковток зірчастий

Ковток зірчастий

Ковток

гувала. Проте скоро Візантія пошкодувала про запрошення такого союзника, бо Святослав опанував Болгарію для себе. Проте Святославі не вдалося закріпити успіху. Князеві сповістили, що печеніги облягли Київ, і Святослав був змушений 968 року повертатись додому.

За описами сучасників, Святослав був невисоким, із козацьким оселедцем і діамантовою сережкою у правому вусі. Засинаючи, він клав під голову сідло, а під руку – меч.

Святослав був першим, хто сповідував гордий принцип, який пізніше успадкував один із найбільших українських гетьманів Іван Виговський: «Доки козацька шабля сягає, доти козацька вла-

Скроневі кільця

да має бути». Звістка про те, що візантійський кесар зібрав могутнє військо, щоб повернути втрачені землі, примусила Святослава із шляхетним гаслом «Іду на Ви!» рушити до Болгарії.

Розгромивши печенігів, Святослав 970 року знову рушив за Дунай. Цього разу на Візантію. У битві під Доростолом 971 року на території Болгарії, при співвідношенні сил один русич проти десяти ворожих воїнів, Святослав звернувся до своєї дружини: «У бою поляжемо, та не посрамимо землі Руської». Святослав розбив греків, які значно переважали його силою. Майже місяць тривала битва, після якої візантійський правитель був змушений прийняти принизливе перемир'я.

Цісар Іван Цимисхій домовився про зустріч із князем на Дунаї. Зодягнений у царські лати, з пишною охороною, цісар не міг повірити, що простий молодий воїн перед ним і є тим грізним завойовником, перед яким тремтіли наймогутніші армії.

Святослав обіцяв Цимисхію не штурмувати Константинополя, але за це попросив у Візантії Болгарію та Валахію (стародавню Румунію).

Цісар не міг з цим змиритися, а тому підкупив печенігів і змусив їх знову напасти на русичів. Коли князь із виснаженими вояками повертався додому, підкуплені візантійцями печеніги оточили його військо. Не від укусу малярійного комара (як Олександр Македонський), не від кинджала найближчого соратника (як Цезар), а в нерівній боротьбі за рідну землю з мечем у руці загинув найвеличніший український завойовник.

Печенізький хан велів відтяти Святославі голову і, позолотивши череп, зробив чашу для вина.

Після Святослава київський трон посів його син Володимир, який продовжив військову славу свого батька: приєднав до Русі Червенські городи Перемишль і Червень, землі камських болгар, заснував на Волинській землі місто Володимир, ходив військовими походами на дикі литовські племена ятвягів і на Дунай. Дуже не подобались військові тризни Володимира візантійським цісарям, і вирішили вони відбити Болгарське царство від Русі. Володимир же, зібравши рать, обложив Херсонес Таврійський і поставив візантійцям умову, що відступить, якщо ті віддадуть йому за дружину сестру імператора Анну. Цісар погодився за умови, що Володимир прийме християнство.

Ярослав Мудрий
(робота Олекси
Новаківського)

У Херсонесі князь Володимир був охрещений іменем Василій. Як стверджує літопис, вже у Києві Володимир розіслав посланців до всіх народів, щоб вибрати нову віру своїй державі. Змалечку Володимир був улюбленцем Ольги і після прийняття бабусею християнства щонеділі відвідував Богослужіння в церкві святого Іллі. Тому князь давно був готовий прийняти істинну віру. І хоч деякі джерела стверджують, що хрещення руських земель провадили насильно, із прицільним нищенням язичницьких ідолів, вірогідніше, що такі факти були поодинокими. Адже на території етнічної Київської Русі християнство існувало від часів Андрея Первозванного, і тільки через ворожі навали втратило офіційний статус. Натомість на північних землях Держави Рюриковичів населення взагалі не мало слов'янського походження: то були угро-фінські племена з язичницькими віруваннями, які абсолютно відрізнялися від наших перунів, дажбогів і лад. Тому 988 року на Дніпрі відбулось друге, але вже остаточне хрещення України.

Тоді ж до Києва із Царгорода офіційно прибув канонічний митрополит. Отож, саме столиця нашої держави стала єдиною законною християнською столицею всіх земель Держави Рюриковичів.

Після смерті Володимира Великого й недовгого правління його сина Святополка київський престол посів найбільший будівничий – князь Ярослав, якого нащадки справедливо назвали Мудрим.

Із дитинства Ярослав захоплювався книгами, знав кілька іноземних мов. Проте на київському престолі Ярослав не забував і про військовий чин діда та батька: ходив походами на прибалтійські землі, на кордоні з якими збудував місто-фортецю Юріїв (на честь імені, яке дали йому при хрещенні, тепер це місто Тарту в Естонії); впорядкував і зміцнив владу Рюриковичів на землях угро-фінських племен (справжніх праотців московського етносу) і збудував там місто Ярославль.

Найкращі стосунки в Ярослава склалися із братом Мстиславом, князем Тмутараканським. Мстислав мав вдачу діда Святослава: переміг плем'я косогів і розширив межі нашої держави аж до Кавказу, поборовши у двобої їхнього ватажка Редедю. Спостерігаючи за військовими звитягами брата і дбаючи про блага держави, Ярослав запропонував Мстиславу сісти на київський престол. Але відповів брат братові: «Вертайся, брате, в Київ і сиди там, бо ти наш старший брат, а я візьму собі ліву сторону Дніпра аж до

моря». Ярослав із Мстиславом відвоювали у польського короля Болеслава Хороброго галицькі землі та відкинули поляків аж до Кракова. Ще й сьогодні можна побачити «Ярославові камені» біля в'їзду до Кракова. Дорогою додому князь на кордоні Української держави заснував місто Ярослав, яке нині розташоване на території Польщі.

За відсутності Ярослава, 1037 року, печеніги знову напали на Київ, але князь встиг вчасно повернутися й остаточно розгромити нападників, помстившись за смерть діда Святослава. На тому місці збудував наш мудрий правитель святий для кожного українця храм – Софію Київську. На стінах святині князь звелів викласти мозаїкою образ Марії Оранти, берегині українського народу. Існує повір'я: доки на стінах Софії незнищеною зостається Оранта, доти оберігатиме вона наш народ.

Багато дітей мав Ярослав, і кожен європейський монарх хотів бути його сватом. Дочку Анну князь видав за французького короля Генриха: досі називають французи Анну тією королевою, яка почала впроваджувати освітні реформи у країні. Дочку Єлизавету Ярослав видав за норвезького короля Гаральда Суворого. Після його смерті вона вийшла заміж за данського короля Свена Естрідсена. Доньку Анастасію Ярослав віддав за угорського короля Андрія Арпада. Сина Всеволода Ярослав оженив із донькою візантійського імператора Костянтина Мономаха. Ось чому прозвали Ярослава «сватом всієї Європи».

Та поза усім то був великий будівничий-державник, який видав перший європейський законодавчий акт «Руська правда», що

Шийна
гривня

Наручний
браслет

Скроневі
кільця

містив чіткий перелік державних законів, в основі яких лежать десять заповідей Божих. Мав Ярослав і найбільшу в тодішньому християнському світі бібліотеку, досі не знайдену. Помер Ярослав Мудрий у Вишгороді 1054 року і був похований у храмі святої Софії поряд із батьком Володимиром.

Року 1113 київським князем став онук Ярослава Мудрого Володимир Мономах, син Всеволода та візантійської принцеси Марії з роду Мономахів. Двічі посилали до князя київських посланців із проханням посісти високий престол, довго відмовлявся Володимир та врешті погодився. Був то великий войовник, достойний свого прадіда Святослава.

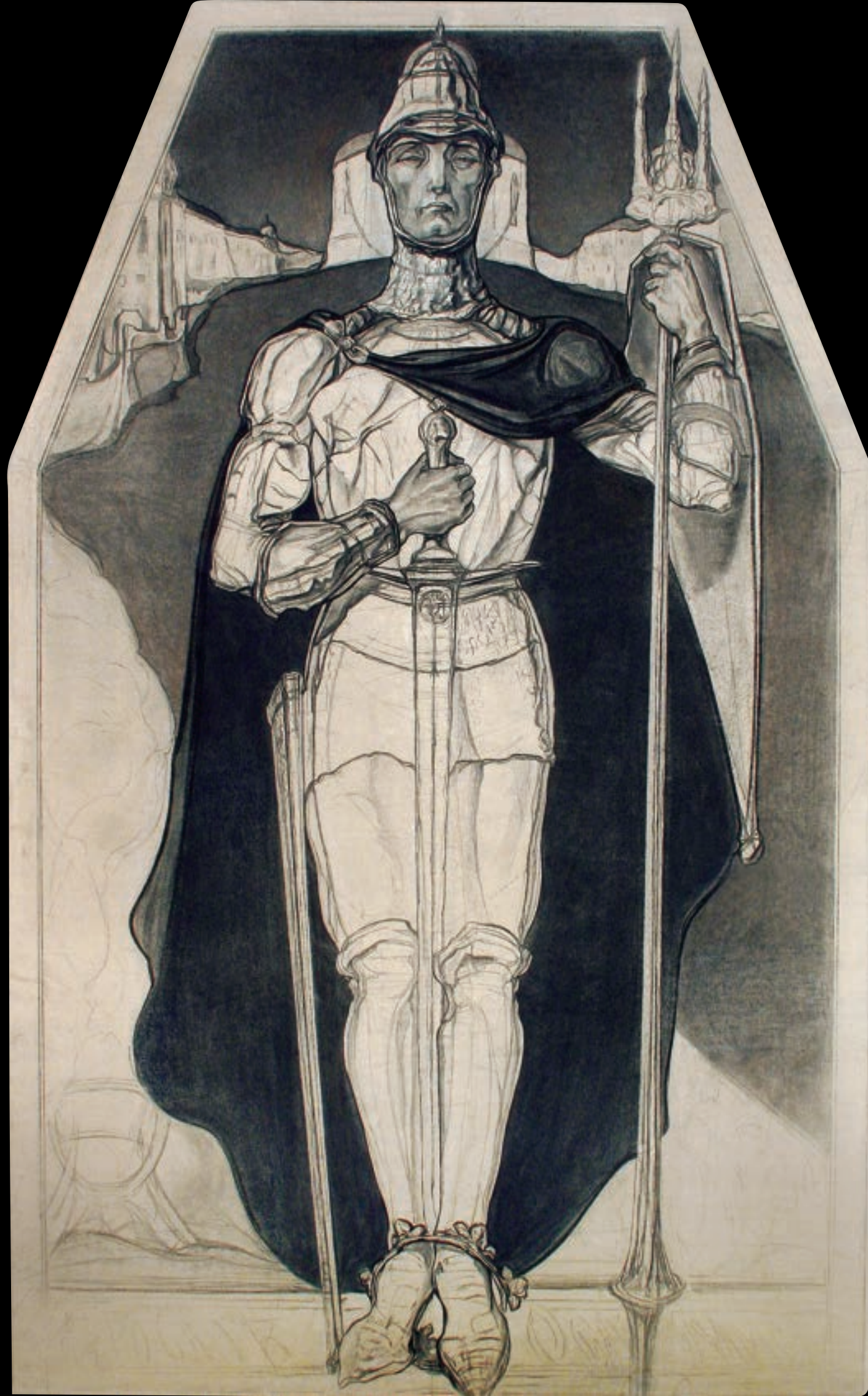
Після хозарів і печенігів зі сходу прийшла нова напасть – половці. Зібравши 1097 року князів на раду в Любечі, Володимир Мономах вирішив очолити руську дружину в поході на Дон. І так побив Володимир Мономах половців, що ті аж півстоліття не давали про себе знати.

Був це ще й дуже побожний князь. Як християнський наставник залишив він «Послання дітям», де написав: «Так у всіх ділах своїх покладайте віру свою на Господа Бога, живіть у мирі між собою, бо згода будує, а незгода руйнує».

Не дивно, що саме нащадки Володимира Мономаха, на відміну від його попередників, ніколи не вели міжусобних воєн.

Помер князь Володимир 1125 року. Похований у Софії Київській.

Після Володимира Мономаха престол у Києві посів його син Мстислав. Він мирно жив зі своїми братами, як заповідав їхній

Ярослав
Осьмомисл
(робота Олекси
Новаківського)

великий батько. Проте після смерті Мстислава Київ почав занепадати.

По князю Володимирі Мономаху кожен його син одержав свій наділ. Та ще змалку княжич Юрій проявляв «маніакальне» бажання володарювати Києвом поза законними правами першості старшого сина. Тому й відрядив Володимир Юрія господарювати аж у Суздаль, що на річці Клязьмі, в далекій околиці Держави Рюриковичів. Під час міжусобних воєн Юрію вдалось якийсь час правити в Києві, та за гордість і жорстокість кияни вигнали його, а за надмірні амбіції прозвали «Довгоруким». Ця образа проявилась у наступному поколінні – в синові Юрія Андрієві Боголюбському. Назвали його так не за велику любов до Бога, а від села Боголюбове, де він народився. Як у Старому Завіті Каїн, ображений на Бога, замість покаяння підло вбив свого брата Авеля, так і північний молодший «брат» з образою в серці чекав доти, доки Київ втратить сильного правителя, щоб по смерті Мстислава Володимировича 1169 року спалити столицю. Ця акція стала символом розпаду Держави Рюриковичів разом із розпадом цього роду. Відтоді на окремих територіях колишньої династичної держави-імперії почали виникати національні держави, які очолювали представники різних гілок роду Рюриковичів.

У 1187 році, в Київському літописі вперше згадано слово – Україна, де цією назвою окреслювали території Київського, Чернігівського, Переяславського, Волинського, Галицького та Турово-Пінського князівств – ядра Держави Рюриковичів.

Великий злочин вчинив князь Андрій, коли викрав із княжої резиденції у Вишгороді чудотворну ікону Божої Матері, котру візантійський імператор подарував княгині Ользі при хрещенні.

Відтоді лезо «первородного гріха» відрізало московський народ від історії Української християнської держави навіки, а нерозкаяний гріх Каїна-Андрія за знищення Києва падає і на сучасну Московську державу. Лише покаяння та покута – а це повернення ікони Володимирської Божої Матері до Києва – може наблизити Московію до витоків її християнського державництва, яке вона успадкувала від своєї матері – Київської Русі.

Із початком розпаду держави-імперії Рюриковичів й утворення на її землях національних держав, Української держави також, вектор її розбудови розвернувся на Захід – на Галицькі землі. Князь Ростислав ще за життя його діда Ярослава Мудрого отримав

мав Перемишльське князівство. Цей войовничий князь здійснив похід на Кавказ і приєднав до своїх володінь місто Тмутаракань. Присутність такого амбітного сусіда лякала візантійських цесарів, і вони схитрували, запросивши князя до Корсуня, де на бенкеті його підступно отруїли.

Після Ростислава залишилось троє синів: Рюрик у Звенигороді, Володар у Перемишлі й Василько у Тербовлі. Жили брати у злагоді, 1099 року ходили з київським князем Володимиром Мономахом на половців. Під стінами Перемишля вщент розбили угрів, а князь Володар гнав поляків аж до Вісли.

По смерті братів Ростиславовичів галицький трон зайняв син Володара – Володимир, названий Володимирком. Року 1144 він переніс свою столицю із Перемишля до Галича. За часів Володимирка Галицька Україна простяглася від Сяну і річки Віслок аж до Дунаю. У 1153 році Володимирко помер, і галицький трон посів його син Ярослав, мудрий і справедливий Князь, який розмовляв вісьмома мовами, за що його прозвали Осьмомислом.

За Ярослава Галицька Русь простяглась від Лемківських Карпат до Дністра, Сяну та Пруту, і аж до гирла Дунаю. Саме там Осьмомисл заснував місто Галич (теперішній Галац у Румунії), а біля Дніпрового лиману галичани мали свою пристань Олешця (тепер Цюрупинськ біля Херсона).

Слава про князя Осьмомисла розійшлася по всьому світу – його запрошував до себе як доброго друга найвеличніший король німецького народу Фрідріх Барбаросса.

Помер Ярослав Осьмомисл 1187 року. Після нього коротко правив його син Володимир, який не мав дітей, а тому на ньому й закінчується славне століття володарювання династії Ростиславовичів.

Року 1199 Держава Рюриковичів, яка була династичною державою-імперією, вступила в новий – український – етап державотворення. Великий князь Волинський Роман Мстиславович – правнук Володимира Мономаха – об'єднав Волинське та Галицьке князівства в єдину державу. До неї Роман приєднав Турово-Пінське та Переяславське князівства, а 1204 року зі своїм військом вступив у столий Київ. Так вперше після завоювання Києва були об'єднані території Київської Русі в межах її етнічних земель, а князь Роман став першим українським державником.

Ковтки

Ковтки

Схожий на свого великого предка Святослава, Роман ходив на половців так, що ті довго лякали своїх дітей «Романом», активно воював проти литовців. Є легенди, що князь запрягав полонених литовських ватажків орати землю, про що з'явилося прислів'я «Романе, Романе, лихом живеш – Литвою ореш». Та найбільша його заслуга в тому, що він зумів впоратись із внутрішньою опозицією – боярами, забезпечивши стабільність держави.

Слава про князя Романа лунала по всьому світу. Року 1204 Папа Римський Інокентій III прислав посланців, які запропонували князеві перейти в католицизм і прийняти від Папи королівську корону. Вислухавши папських делегатів, Роман витяг меч і промовив: «Цього в Папи вашого немає, а поки це при мені – не треба мені ніякого королівства. Батьки й діди мої здобували собі землі й городи мечем, здобуду і я. Як був князем, так і буду, а ламати свою віру задля королівської корони не стану».

На початку XIII століття найбільшим ворогом Української держави виявились поляки. У 1205 році князь Роман воював із польським князем Лешком і через підступну засідку під Завихвостом загинув. Від шлюбу з донькою візантійського імператора Олексія III Ангела по ньому zostались донька та двоє синів: шестилітній Данило та зовсім маленький Василько.

Коли галицькі бояри отямилась, вони спробували вбити княжичів, а княгиню постригти в монахині. На щастя, діти врятувалися – втекли до угорського короля, де й зростали. А за той час Галицько-Волинське князівство роздирали міжусобні боярські війни. Коли Данилові виповнилося вісімнадцять, його зять – новгородський князь Мстислав Удалий – поборов бояр і здобув престол у Галичі. Він же допоміг Данилові повернути Волинь і сісти у Володимирі.

Року 1223 до Мстислава прибули половецькі князі, прохаючи про допомогу в боротьбі проти нової навали зі сходу – війська роду Джучидів. Після столітнього розбрату руські князі знову зібрались в єдину рать на річці Калці. Вперше над руським військом у полках Данила Галицького замайорів державний синьо-жовтий стяг.

Однак через зраду половців, які у відповідальний момент втекли з поля бою, татари перемогли. Князі Данило та Мстислав дивом врятувалися.

Після смерті Мстислава Данило – як єдиний законний правитель – знову приєднав Галич та Київ до найбільшої європейської держави – Галицько-Волинського князівства.

Року 1238 над Україною нависла нова загроза – цього разу з півночі – німецькі тевтонські рицарі. Випередивши на кілька років Олександра Невського та на сто п'ятдесят років поляків і литовців (битва під Грюнвальдом), під Дорогочином Данило вщент розбив німецьких нападників.

Немало славних походів здійснив князь Данило: розгромив литовське військо, після чого їхній князь Міндовг пропонував одружити дітей, щоб уникнути завоювання Литви українцями; побував у Австрії та Штирії (одне з німецьких князівств).

Тим часом над Державою Рюриковичів, у якій тривав процес створення національних держав, і української також, нависла нова загроза. Прийшли зі сходу племена, яких об'єднав великий завойовник Чингізхан, створили у Подонні й на Поволжі нову державу, Державу Джучидів.

У 1238 році очільник Держави Джучидів, яку заснував рід, що пішов від Чингізханового сина Джучі, хан Батий із багатотисячною ордою знищив північні провінції Держави Рюриковичів (Москву, Суздаль, Рязань, Володимир) і 1240 року підступив до Києва. Столицю обороняли галицькі полки на чолі з воєводою Дмитром, проте після кількомісячної оборони Київ впав.

Після Києва Батий пішов через Волинь на Галичину. Під Звенигородом він втратив третину свого війська, однак, не зупинився.

Згодом, після страшного погрому, повертаючись з Угорщини (де він перебував у свата короля Бели IV), князь Данило взявся відбудувати рідний край. Для цього він поїхав до міста Сарая над Волгою, щоб підписати з Державою Джучидів мир і так виграти час. Та вдома на нього чекали не менш небезпечні вороги – галицькі бояри, які не хотіли мати над собою могутнього князя й уклали угоду з уграми та поляками.

Року 1245 у знаменитій битві під містом Ярославом Данило розгромив угорсько-польське військо. Спочатку він реорганізував армію і відбудував знищені міста-фортеці. Майже одночасно Данило збудував місто Львів, назване на честь його сина Лева, і місто Холм – куди переніс столицю із Галича.

Данило, без перебільшення, був наймогутнішим на той час європейським монархом. Саме тому Папа Римський послав до князя делегатів із пропозицією прийняти королівську корону. За підтримки Папи Данило Галицький організував похід проти

Саркофаг
Ярослава Мудрого
в Софії Київській

Держави Джучидів, а 1255 року в Дорогочині його короновано на першого українського короля.

Дізнавшись про успіхи князя Данила, хан Батий послав на нього свого підлеглого воєводу Куремсу, якого Данило переміг. Утім 1261 року на Україну прийшов воєвода Бурундай із численним військом і змусив Данила знищити усі міста-фортеці. Уцілів лише Холм, збудований із каменю. Не дочекавшись обіцяної допомоги із Заходу, 1264 року знесилений Данило помер. Він похований у церкві Богородиці в Холмі.

У 1264 році Галицьким князем став Лев, який переніс столицю із Холма до Львова. То був правитель, який дбав про добробут своєї держави. Він запросив до Львова німецьких архітекторів, котрі розбудували місто. Із Державою Джучидів Лев жив у згоді, ходив із ними походами на Литву й Угорщину, а 1288 року здобув для свого сина Юрія місто Люблін. За переказами, відчуючи наближення смерті, князь Лев постригся у ченці й оселився у печері біля підніжжя гори Святого Юра. У 1301 році княжий престол посів його син Юрій.

Юрій прийняв корону діда Данила та йменував себе королем Руським, Великим князем Київським, Володимир-Волинським, Галицьким, Луцьким і Дорогочинським.

Року 1303 король Юрій одержав грамоту Візантійського патріарха Атаназія на засновану в Галичі окрему Галицько-Волинську митрополію, першим митрополитом якої був Ніфонт. Так король Юрій зберіг духовне верховенство українського народу на землях Київської Русі.

Наступниками Юрія були князі Андрій та Лев. Вони виконали волю прадіда Данила і звільнили українську землю від татар, народу Держави Джучидів. Про них польський король Володислав Локеток писав, що були вони «міцними щитами Європи» від монгольської навали.

Князі не мали власних дітей, тому на галицький престол запросили князя Юрія Тройденовича, небожа князів Андрія та Лева (їхня сестра Марія вийшла заміж за польського правителя Тройдена). Хоч Тройденович і прийняв православну віру, та почав упроваджувати на Україні польські порядки. За це 1340 року бояри отруїли князя.

Відразу по його смерті до Львова вступили війська польського короля Казимира, але воєвода Дмитро Детько з українськими дружинниками відбив наступ окупантів.

Ковтки 15 ст.

Шийна прикраса

У цей критичний для української державності момент на політичному обрії з'явилася нова фігура – литовський князь Любарт. Одружений з єдиною донькою князя Юрія II Тройденовича Ольгою (остання з роду Романовичів), як єдиний повноправний правитель він заново об'єднав розділені на той час Волинь і Галичину в єдину державу. Був це благочестивий князь, хоч і не українець з походження. Він прийняв православну віру, розмовляв українською і був народним улюбленцем, про що й досі зосталася добра згадка. Понині на Святоюрській горі у Львові чути «дзвін Любарта», а в Луцьку височіє його замок. На жаль, недовго тишився український народ добрим правителем: німецькі хрестоносці зібрали велику армію й атакували з півночі. У 1349 року польські війська на чолі з польським королем Казимиром штурмом здобули Львів.

КОЗАЦЬКА ЕПОХА

Покрова
Богородиці
з портретом
Богдана
Хмельницького

Коли рід короля Данила по чоловічій лінії вигас, контроль над Львовом та усією Галичиною встановив польський королівський рід П'ястів. В інших українських землях утвердилася влада князівського роду Гедиміновичів, представники якого через династичні шлюби з попередніми володарями України Рюриковичами взяли під контроль частину українських земель. Разом із цими землями вони успадкували від своїх родичів Рюриковичів і політичну традицію боротьби за визволення усіх українських земель з-під влади прийшлого зі сходу роду Джучидів.

Року 1324 Гедимін разом із Рюриковичами визволив давню столицю України–Руси Київ і в такий спосіб набув право називатися Великим князем Руським. А вся держава його і його нащадків стала називатися Великим князівством Литовським, Руським і Жемайтійським. Велике князівство Руське (тобто Українське) стало його рівноправною частиною.

Державною мовою князівства була українська, віра – православна, українські бояри обіймали головні державні посади.

Найбільшої могутності Велике князівство Руське набуло за часів правління Великого князя Ольгерда, сина Гедиміна й української князівни.

1362 року в урочищі Сині Води на Поділлі Ольгерд розгромив військо Джучидів й остаточно повернув Великому князівству Руському Чернігівське, Переяславське, Київське князівства.

У 1368, 1370 та 1372 роках Великий князь Ольгерд з українсько-литовським військом доходив аж до Москви, примусивши втікати самого московського князя Дмитрія Донського.

Ольгерд був одружений з українською князівною і, як і його брат Любарт, духовно зріднився з її народом. Він зібрав усі державні закони й об'єднав їх у Литовсько-Руський статут, написаний українською мовою.

Дмитро Байда-Вишневецький

Ікона 16 ст.,
святий Тома

Зміцнення нової Литовсько-Руської держави лякало насамперед володарів Польського Королівства, які розуміли, що незабаром українці захочуть повернути собі Галичину, а згодом, можливо, завоювати й усю Польщу. Внаслідок польських інтриг 1385 року в місті Крево було укладено Кревську унію, у результаті якої Великий князь Литовсько-Руський Владислав Ягайло одружився з польською королівною Ядвігою Анжуйською і став королем Польським. Проте унія виявилася малоефективною, бо литовсько-руська знать залишила за собою право мати окремого монарха з роду Гедиміновичів.

Тим часом Держава Джучидів, до складу якої входила більша частина південних та східних українських земель, вступила до смуги цілковитого занепаду, спричиненого «чорною смертю» – епідемією чуми 1340–1350-х років, яка знищила більшість її населення. Південна і східна Україна знелюдніли. Це сприяло унезалеженню від Держави Джучидів Київського, Чернігівського та Переяславського князівств й утвердженню в них представників династії Гедиміновичів. Водночас послаблення Держави Джучидів спричинив її розпад і утворення з її улусів незалежних держав, якими стали, зокрема, Московське та Кримське царства.

Кримське царство, яке стало незалежною державою 1449 року, потребувало підтримки в боротьбі за незалежність проти Держави Джучидів і тому звернулося по допомогу до Гедиміновичів. Найдієвішу підтримку

Петро
Конашевич-
Сагайдачний

воно отримало від Київського князівства, в якому володарювали нащадки Ольгердового сина Володимира. У 1455 році Семен Олелькович завдав нищівної поразки володареві Держави Джучидів Саїд-Ахмеду, якого у вирішальній битві захопили в полон.

Проте мирні відносини Великого князівства Литовсько-Руського з Кримським царством добігали кінця. Це було пов'язано з розквітом турецької Держави Оттоманів, війська якої 1453 року здобули столицю Візантійської імперії Царгород, поклавши тим самим край багатомісячній історії існування цієї могутньої колись держави. Морський шлях з України до Середземномор'я, що до 1453 року був у руках одновірців-християн, тепер перейшов у розпорядження ворожого ісламського світу, і це завдавало непоправного удару господарству України. Відтоді почався господарський занепад Києва, що призвело до перетворення його 1470 року, після смерті Семена Олельковича, з князівського центру на воєводський. Відтак Київське князівство стало звичайним воєводством, керівників якого призначав Великий князь Литовсько-Руський.

Крім того 1475 року Держава Оттоманів змусила володарів Кримського царства визнати свою зверхність, відкривши доступ до свого ринку рабів, великої кількості яких потребувало її господарство.

Від того часу почалася тривікова історія спустошливих походів Кримського царства в Україну з метою захоплення рабів-християн, оскільки за законами ісламу мусульмани не могли бути рабами. Першим таким походом був похід 1478 р. царя Менглі-Гірея на Київ, здійснений за намовою московського князя Івана. Київ було спалено й пограбовано. Згарища Києва стали символом занепаду української державності і, водночас, початку жорстокої боротьби українського народу за збереження своєї самобутності, загроженої світом ісламу.

Проте не вся українська знать змирилася із втратою власної державності.

На той час Литва воювала з Московщиною. А в українській державницькій еліті виразно проявилася «ахіллесова п'ята» – замість того, щоб об'єднуватися між своїми, вони найчастіше шукали союзників серед чужих.

У 1508 році на чолі українського визволення стали дві великі державницькі постаті – князь Михайло Глинський та князь Костянтин Острозький. Вони однаково палко прагнули волі для свого народу, але шлях до цієї великої мети бачили по-різному. Князь Михайло Глинський уявляв визволення України за підтримки

Москви, тоді як Костянтин Острозький, спираючись на литовські сили, хотів завоювати Москву й на цьому закінчити відродження Української держави в межах її колишніх кордонів.

На жаль, розбрат між українськими державниками мав невтішні наслідки: війська Михайла Глинського біля Овруча були розбиті. Князь утік до Москви, де, пригнічений московською тиранією, став з нею боротися, і цар наказав кинути його до в'язниці, у якій він і помер.

Подальшу боротьбу продовжив Костянтин Острозький. Року 1514 під Оршею 30-тисячна армія князя вщент розбила московське 90-тисячне військо. Успіх можна було розвинути, але цьому завадила облога Смоленська, якого Костянтинові Острозькому не вдалося здобути.

Дбаючи не лише про переможні походи проти зовнішніх ворогів України, але й про добробут народу, князь Василь-Костянтин Острозький, син Костянтина, 1576 року відкрив в Острозі академію, де його коштом навчали здібних українських дітей.

Зміцнення Литовсько-Руської держави дуже непокоїло володарів значно меншого Королівства Польського. Польська еліта добре розуміла, що надходить час, коли Польща «розчиниться» в Україні-Русі. Тому через дипломатичні та придворні інтриги 1569 року в місті Люблін було підписано унію, яка проголосила об'єднання Великого князівства Литовсько-Руського та Королівства Польського у союзну державу Річ Посполиту, сполучену особою єдиного монарха – короля Польського, який ставав виборним, і у виборах якого мала право брати участь уся шляхта новоствореної держави.

Оскільки при такому перебігові подій Вільно, столиця Великого князівства Литовсько-Руського, втрачало столичний статус, то українська знать вирішила вийти з його адміністративного підпорядкування і перевела більшість українських земель (Волинь, Київщину і Брацлавщину) у безпосереднє підпорядкування столичної Варшави.

Проте цей недалекоглядний крок української еліти обернувся поганим наслідком, бо польська політико-адміністративна машина розгорнула наступ на все українське, а передусім на українську Церкву. Року 1596 у місті Берестя (теперішній Брест у Білорусі) українські православні владика, які опинилися перед смертельною загрозою для рідної Церкви, підписали Берестейську унію, згідно з якою зберігалися усі церковні обряди візантійського стилю за верховенства над Церквою Папи Римського. Частині укра-

Бій Івана Богуна з Чарнецьким (робота Миколи Самокиша)

BOHDAN CHMELNICKY EXERCITUS
S. R. M. ZAPORONSCENSIS PRAEFECTUS.

Gulih' Hondius sculpsit. Gedani An: cbbell.

Козацька
защіпка

Богдан
Хмельницький

їнського духовництва здавалося, що це єдиний шлях порятунку національної Церкви від знищення її польською владою.

Так постала Українська Греко-Католицька Церква, яка згодом стала нездоланим муром нашої державності.

Проте на той час українське суспільство не сприйняло об'єднання з католицькою церквою. Одним із рухів, який прагнув зберегти українську Церкву в руслі православ'я, був рух міських братств.

Перше Ставропігійське братство виникло 1586 р. у Львові при храмі Успіння Пресвятої Богородиці. Згодом з'явилися братства в Києві, Луцьку, Кам'янці-Подільському і по всій Україні.

Братчики навчали неписьменних дітей, перекладали українською мовою книжки та видавали своїм коштом Святе Письмо, згуртовували суспільне й економічне життя українців.

Поряд із культурно-просвітницькою роботою на нові обрії вийшла і військова боротьба. Князь Дмитро Байда-Вишневецький зібрав однодумців і рушив на острів Хортиця біля Дніпрових порогів, де заснував нову Українську державу – Запорозьку Січ. Року 1556 ця вольниця українського духу стала наріжним каменем національної боротьби.

Своїм найпершим обов'язком Байда вважав визволення з турецько-татарської неволі земляків-християн, а тому здійснив немало славних походів на Кримське царство й Туреччину.

До Січі приймали лише чоловіків християнської віри, кожен козак на Євангелії присягав на вірність народові та державі. У центрі Січі стояв храм Покрови Пресвятої Богородиці. Небесна Мати оберігала козаків у походах.

Турки, остерігаючись зростаючої загрози, хитрістю схопили Байду-Вишневецького та й, згідно з переказами, підвісили його за ребро на гак у центрі Стамбула. Султан пропонував звільнити Байду, якщо той зречеться своєї віри й одружиться з його дочкою, на що мужній герой відказав: «Твоя донька поганая, твоя віра проклятая». Три дні провисів козацький ватажок, та держави й віри своєї не зрадив і загинув героїською смертю.

Подвиг Байди запалив невгасимий вогонь у його наступників – кошових отаманів Запорозької Січі – Самійла Кішки, Івана Підкови, Семерія Наливайка, Криштофора Косинського, Самійла Зборовського, Григорія Лободи, котрі у нещадній борні з Польщею, Москвою та Туреччиною гартували визвольний дух наступних поколінь.

У 1615 році Кошовим Війська Запорозького обрали Петра Конашевича-Сагайдачного, славетного гетьмана-державника. Це Сагайдачний на зборах запорозького товариства першим поставив найзаповітніше питання – відновлення Української соборної самостійної держави. Використовуючи сприятливу ситуацію у воєнному конфлікті Польщі з Москвою, під проводом Гетьмана козаки здійснили низку блискучих операцій на морі.

Року 1618 Польща захотіла відновити королевича Владислава на московському царському престолі, який він посідав у 1610–1613 роках.

Проте війську королевича Владислава забракло сил дійти до Москви.

Тоді і згадали про козаків та скерували до них гінця із проханням про допомогу. А тут і Сагайдачний побачив можливість відродити колись могутню Українську державу. Втратити такий шанс він не мав права.

Зібравши козаків, гетьман перейшов українсько-московський кордон, здобув міста Путивль, Лівни, у той час як полковник Михайло Дорошенко здобув Лебедин і Данков, а відсвяткувавши свято Покрови Богородиці (14 жовтня 1618 року), козаки облягли Москву. Пробившись через Арбатські ворота, сп'янілі від перемоги, вояки з

Козак на коні
(робота Миколи
Самокиша)

В'їзд Богдана
Хмельницького
в Київ (робота
Миколи Івасюка)

мушкетів обстріляли стіни Кремля. Утім через небажання руйнувати православні храми гетьман вирішив не нищити Москви, що могло би стати одним із чи не найважливіших чинів в українській історії.

Гетьман дбав і про духовну незалежність України. 1620 року на запрошення Петра Сагайдачного Україну відвідав Патріарх Єрусалимський Феофан III, який відновив православну ієрархію, скасовану на Берестейському соборі 1596 року, і висвятив 7 єпископів і нового митрополита Київського Йова Борецького.

Та над Україною і Польщею тоді нависла загроза турецької окупації. Тому король знову звернувся по допомогу до козаків.

Війська зустрілись 1 вересня 1621 року під фортецею Хотин, яку обороняли українські й польські полки. Після сорокаденної облоги, в останній день важкої битви, козаки, зробивши нічну вилазку, прорвались у турецький табір. Якщо б великий литовський гетьман Ян-Кароль Ходкевич прибув на підмогу, турків було б розбито вщент, та гетьман не хотів віддавати слави перемоги козакам, тому уклав з турками мир.

У битві під Хотиним П. Сагайдачного важко поранили, 1622 року в Києві він помер. Поховано великого українського звитяжця на території школи, закладеної на його кошти. Через 12 років ця школа стала славетною на весь світ Києво-Могилянською академією.

По смерті Петра Сагайдачного козацьке військо, відчувши непереможний дух звитяги, вирішило здійснити мрію гетьмана. Ще до гетьманування Сагайдачного в Україні відбулись великі повстання під проводом Криштофора Косинського та Семерія Наливайка, що придушило військо Речі Посполитої. Та після звитяжних походів П. Сагайдачного військова майстерність козаків та їхній бойовий дух значно зросли.

У 1625–1638 роках одне за одним спалахували козацькі повстання під проводом Марка Жмайла, Павла Бута (Павлюка), Якова Остриниці, Дмитра Гуні.

Року 1635, щоб приборкати козаків, на півночі від Січі Річ Посполита поставила неприступну фортецю Кодак. Однак козаки на чолі з Іваном Сулимою, повертаючись із турецького походу, спалили цю твердиню дотла.

П'ять років перед цими подіями, проти ночі великого католицького свята Божого Тіла, козаки на чолі з гетьманом Тарасом Трясилом увірвались до табору Речі Посполитої та вщент розгромили спляче військо.

Період між 1638–1648 роками поляки називали «золотим спокоєм».

У квітні 1648-го гетьманом Війська Запорозького став Богдан Хмельницький.

Уже наприкінці квітня війська Хмельницького та Стефана Потоцького, сина великого коронного гетьмана Миколи Потоцького, зустрілися біля урочища Жовті Води, де завдяки військовій майстерності своїх полководців – Максима Кривоноса, Филона Джалалого та Данила Нечая – Богдан доценту розбив військо Речі Посполитої.

Наступну перемогу козаки здобули під Корсунем, а звідти переможним ходом рушили на Галичину.

Оговтавшись після двох нищівних поразок, поляки зібрали «посполите рушення», поставивши на чолі трьох шляхтичів: Заславського, Остророга й Конецпольського, та зустрілися з козаками під містом Пиллявці на Поділлі. Цих трьох полководців гетьман Хмельницький прозвав «Перина», «Дитина», «Латина». Одного – за любов до розкошів, другого – за юний вік, а третього – за гуманітарну освіту.

У вересні 1648 року на подільських полях згинув цвіт війська Речі Посполитої. Розтягнена від моря до моря Річ Посполита залишилася без армії. По всій Україні вибухнули народні повстання. Один із найбільших польських можновладців Ярема Вишневецький поспіхом покинув свій замок у Лубнах і втік.

У жовтні 1648 року українська армія облягла місто Львів, а козацькі загони під проводом Максима Кривоноса здобули штурмом фортецю Високий Замок.

Після Львова шлях на Варшаву був відкритий, і українське військо просунулось до Замостя, але наступала зима, до якої військо не було готове, попереду був ворожий край, а в самому війську почалася пошесть, тому Богдан Хмельницький вирішив повернутися в Україну і рушив на Київ. Столиця зустрічала гетьмана як колись його великих попередників – Святослава Завойовника, Володимира Великого, Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха. Саме тоді в Києві гостював Єрусалимський Патріарх Паїсій. Він благословив Хмельницького, подарував йому княжий титул і назвав його українським Мойсеєм, який вивів Україну з польської неволі.

У 1649 році українські війська, на чолі з гетьманом Хмельницьким облягли фортецю Збараж. Князь Ярема Вишневецький зі своїм військом, що боронило фортецю, були геть знесилені: у них закінчилась їжа, майже не було набоїв. Ще декілька днів, і козацька армія взяла б Вишневецького у полон. Але тут на допомогу обложеним наспів король Ян Казимир. Отримавши інформацію про наближення ворога, гетьман вирішив випередити поляків і під містечком Зборів розбив королівське військо, та так, що король ледь не потрапив у полон.

Іван Виговський

Однак усе зіпсували татари. Підкупивши царя кримського, поляки змусили його припинити битву в найвирішальніший момент. Битва закінчилась підписанням Зборівських угод, у результаті яких король визнав відновлення Української держави.

Успіх Зборівської кампанії став можливим завдяки жертвній праці її найкращих синів – і серед них українських шляхтичів Виговських, Войнаровських, Мазеп, Колединських, Нечаїв і багатьох інших, які проміняли достаток Речі Посполитої на боротьбу за волю рідного народу. Це ті, які зреклися багатства і під проводом Михайла Кричевського зупинили наступ литовської шляхти на Київ під містечком Лоїв.

Михайла Кричевського, простріленого кулями, принесли до його колишнього друга гетьмана литовського польного князя Радивиля. Коли той запитав Кричевського, чому він пішов на безглузду смерть, Михайло, помираючи, відповів: «Я вдячний Богові, що Він дав мені можливість знайти смерть у переможній боротьбі за прабатьківський край».

Шляхта ніяк не могла змиритись із втратою своїх маєтностей і підмовила Короля на новий похід на Україну. Українсько-кримська армія та армія Речі Посполитої зішлись на волинському полі під Берестечком.

Забобонні татари, повіривши в несприятливе розташування зірок на небі, втекли з поля бою, перед цим полонивши гетьмана. Щоб врятувати армію, полковник Іван Богун оточив козацький табір возами на острові річки Пляшова. Він наказав змайструвати штучну переправу, щоб обманути ворога й напасти на нього зненацька. Утім через паніку, яку спричинили селяни, котрі подумали, що їх покидають напризволяще, вороги прокинулись й атакували козаків.

Коли в козаків закінчились набої, вони відстрілювались гудзиками. Вороги обіцяли дарувати життя тим, хто складе зброю, але зрадників не знайшлося – полягли всі до одного. Останнього козака застрелили з лука, тихо підпливши на човні з тилу. На його трупі виявилось дванадцять кульових ран.

Битва під Берестечком закінчилась підписанням Білоцерківської угоди, у результаті якої Річ Посполита визнала існування Української держави лише в межах Київського воєводства.

Та 1652 року, зібравши нову армію, гетьман Б. Хмельницький розбив військо Речі Посполитої під Батогом. Наступного року – нова перемога, під Жванцем. Сили українців слабшали, і після невдалого союзу із кримцями гетьман шукав нових політичних союзників. До

Петро
Дорошенко

резиденції Б. Хмельницького з'їжджалися послы з Туреччини, Австрії, Молдавії. Із правителем останньої, Василем Лупулом, гетьман поріднився, одруживши дітей – свого сина Тимоша з донькою Лупула Розандою. Згодом Тиміш Хмельницький загинув, обороняючи Сучаву.

Англійський диктатор Олівер Кромвель надіслав Богданові листа, в якому вихваляв гетьмана як великого заступника православної віри. Чудові стосунки склались у Гетьмана і зі шведським королем. Але той був надто далеко, щоб організувати спільну кампанію, тому 1654 року в Переяславі, бажаючи врятувати Україну від наступу Речі Посполитої, Богдан Хмельницький уклав військовий союз із царем московським.

У 1655 році українсько-московські війська розбили військо гетьмана великого коронного Станіслава Потоцького під Городком і облягли Львів, але вже вдруге гетьман не брав міста, а повернувся до Чигирини.

Року 1655, відомому в історії як «Потоп», польський король сховався у Львові. Реакційна політика Речі Посполитої, особливо щодо українців, скотила її у найглибшу прірву гордині. Великий польський письменник Бартош Папроцький так звертався до польського Сейму: «Не думайте, що я підлещую українцям. Я недавно ще жив, хоч і з ними не виховувався, але зараз оцінив їх справжні діла, котрі заслуговують вічної пам'яті нащадків. Не один раз в році ці достойні люди переслідують татар і наражаються на військові небезпеки. Як відважні леви, захищають вони все християнство, майже кожен із них годен називатися Гектором. Не маючи від вас ніякої допомоги, вони забезпечують вам такий спокій, як годованим волам.

Послухайте моєї думки. Не пристойно чоловікові розумному домагатися чужого, не годиться багатому погорджувати убогим. У подолян не розрізните хто пан, а хто слуга, нема в них ані трохи гордовитості. Не носять вони яскравого одягу, вони вкриті славою, котра дорожча від вашого одягу. Слава того народу поширена всюди й зостанеться при них по віки вічні, хоч би Польща згинула».

Восени 1656 року Москва у Вільні уклала угоду з Річчю Посполитою про перемир'я. Цим вона зрадила своїх українських союзників.

Спостерігаючи за свавіллям Москви, Б. Хмельницький зібрав раду, на якій промовив: «Нема чого добра сподіватись від Москви, коли вона з Польщею поєдналась, треба нам відцуратись від московського царя і пристати до короля шведського, щоб звалити польське королівство».

Сергій Васильківський

Козачий пікет
в степу.
В обороні
запорізьких
вольностей
(робота Сергія
Васильківського)

За таємною угодою між гетьманом і королем Карлом Густавом, всі українські землі Речі Посполитої мали належати українській козацькій державі, тому на початку 1657 року гетьман відрядив елітний козацький 20-тисячний корпус під проводом полковника Антона Ждановича на допомогу шведам.

У цій війні козаки вперше увірвались до Варшави та Кракова, щоб вивісити на польських замках свої стяги. Здавалось, Польща ось-ось упаде, гетьман об'єднає Україну, а тоді рушить на Москву... Проте на початку 1657 року великий державотворець Богдан Хмельницький важко занедужав. Не судилося здійснитись задумам великого гетьмана. Король Речі Посполитої знайшов союзників – австрійського курфюрста Леопольда та кримського царя Мухаммед-Гірея. Старіючи, Богдан добре бачив свої прорахунки. Він розумів, що треба будь-що гасити хижі настрої Москви, а тому зібрав на таємну раду вірних полковників: Івана Богуна, Івана Виговського, Антона Ждановича, Петра Дорошенка. Вони обговорили план наступної військової кампанії. Серед радників гетьмана – сивезні козаки, які вже побували на вулицях палаючої Москви під проводом Конашевича-Сагайдачного... Відчуваючи наближення смерті, Хмельницький призначив Івана Виговського своїм наступником і взяв із нього присягу на Євангелії, що той не віддасть України до московського ярма. 6 серпня 1657 року Богдан помер. Його поховали у селі Суботів в Ільїнській церкві, яку він збудував.

Року 1888 на Софіївській площі у Києві поставили пам'ятник великому Богданові, який скерував наступальну гетьманську булаву в бік Москви.

На раді в Чигирині гетьманом обрали Івана Виговського. Не марнуючи часу, він взявся за виконання Богданового плану. Виговському була потрібна впевненість, щоб поляки не скористались моментом і зненацька не напали на Україну, і 1658 року в місті Гадяч він уклав із ними договір про ненапад.

Московський цар, відчуваючи загрозу втратити Україну, спорядив 60-тисячну армію під проводом воевод Шереметьєва, Бутурліна, Ромодановського, Трубецького та Пожарського.

7 липня 1659 року біля Конотопу зішлись українські й московські війська. Тридцять тисяч московитів лягли трупом, великий воевода московський потрапив у полон і Гетьман віддав його татарам, московський цар зі свитою втік за волгу.

Від часу створення Великого князівства Московського у всіх

війнах, які вела і програвала Москва (Лівонська війна 1558–1583 років, Литовсько-московська війна 1514 року, Польсько-московська 1612 року), проти московитів воювали українські козаки.

Через сорок років після перемоги Сагайдачного під Москвою Іван Виговський одержав можливість закінчити його справу. Однак московські агенти підняли паніку, що гетьман продав Україну полякам. Наляканий народ зчинив бунт серед частини війська, що зруйнувало гетьманські плани.

На раді у Германівці гетьмана Івана Виговського відсторонили і замість нього обрали Юрія Хмельницького. Для України настав кризовий період, відомий в історії як Руїна.

1660 року розпочалася 16-річна, найдовша в історії України, війна з Московським царством, вже на початку якої московським військам вдалося окупувати північний схід України. Козаків з окупованих територій Москва змушувала воювати проти своїх братів-українців, що відстоювали українську незалежність. Року 1663 Москва дозволила такому собі Іванові Брюховецькому утворити окремий від Чигирини «державний» центр, навколо якого об'єдналися зрадники, що згодні були воювати проти української держави і повністю підпорядковуватись Москві.

У 1665 році гетьманом України став черкаський полковник, онук великого гетьмана Михайла Дорошенка – Петро Дорошенко. Літописці назвали його «останнім козаком». Вболіваючи за долю свого народу, Петро Дорошенко провів низку важливих реформ, почав карбувати власну монету, встановив нові межі держави, створив Торговицький полк, який оберігав південні кордони.

Щоб бути ближчим до простих людей, П. Дорошенко часто скликав козацькі ради, на яких вислуховував рядових вояків. Та найважливішим своїм завданням гетьман вважав боротьбу проти найперших ворогів України – Польщі та Москви, які на початку 1667 року домовилися поділити Україну по Дніпру, не зважаючи на те, що там існувала Українська держава зі столицею в Чигирині.

Року 1666 біля Браїлова гетьман розбив 6-тисячний експедиційний загін Себастьяна Маховського, а восени 1667 року взяв в облогу біля Підгайців військо Речі Посполитої, яке очолював гетьман польний коронний Іван Собеський, що змусило Польщу затвердити кордон по річці Горинь. Здавалось, «зорі усміхаються» гетьманові: 18 червня 1668 року лівобережні козаки на Раді біля Сербинської могили поблизу Диканьки, куди прибув і Петро Дорошенко, вбили Івана

Бій Максима
Кривоноса
з Яремою
Вишневецьким
(робота Миколи
Самокиша)

Брюховецького, наставленого над ними Москвою, і визнали своїм гетьманом Петра Дорошенка. Проте він не зміг закріпити свого успіху, бо змушений був повернутися до Чигириня з причини наступу військ Речі Посполитої. Своім ставлеником (наказним гетьманом) на лівому березі Дніпра він призначив Дем'яна Гнатовича.

Крім того, стривожені зростаючою могутністю Дорошенка, московські агенти під'юджували запорозького писаря Петра Суховієнка оголосити себе гетьманом. П. Дорошенко поспішив на Правобережжя, щоб придушити повстання, а тим часом Москва ввела на Лівобережжя війська.

У безвихідній ситуації 1669 року гетьман підписав угоду з Туреччиною, згідно з якою українські землі мали простягатись від Перемишля до Путивля, український митрополит зберігав автономію від Константинопольського патріарха, а турки й татари не сміли брати в Україні ясир.

Навесні українсько-турецька армія розпочала військову кампанію проти Речі Посполитої. Першу блискучу перемогу гетьман П.Дорошенко здобув над військом полковника Станіслава Лужецького та Михайла Ханенка під Четвертинівкою. Цю битву очевидці порівнювали із славними Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцем. Після цього українсько-турецькі війська взяли в облогу Кам'янець-Подільський, який 28 серпня 1672 року капітулював.

Далі українсько-турецьке військо рушило на Львів. Ще й сьогодні від облоги Львова об'єднаною армією збереглися вали П.Дорошенка, на яких стояла козацька артилерія. У Бучачі 28 жовтня 1672 року був підписаний Бучацький мир, згідно з яким Польща зреклася України.

Утім і цього разу не судилося українському гетьманові збудувати міцної держави. Турки не дотримали слова й почали грабувати населення. Татари й собі хапали людей у полон. Мирні жителі кинулися на Лівобережжя Дніпра...

Ситуацією скористались московити, і 19 вересня 1676 року московські війська розпочали атаку чигиринської фортеці, яку боронило лише дві тисячі найвірніших козаків. Після кількогодінного запеклого бою П. Дорошенко зрікся булави на користь правителя підмосковської України Івана Самойловича.

Так припинила своє існування Українська держава Війська Запорозького, яку 1648 року відновив гетьман Богдан Хмельницький. Підточивши українську державну незалежність, московський

На прославу Івана Мазепи

цар завдав удару і по українському духовному життю. У 1686 році, підкупивши турецького султана, Київська митрополія православної церкви була перепідпорядкована від Константинопольського патріарха до Московського, що відбулось всупереч усім православним канонам. Останнім митрополитом Української православної церкви був Антоній Винницький, по смерті якого 1679 року місцеблюстителем митрополичого престолу був Лазар Баранович. Внаслідок московсько-турецької війни 1676–1681 року, коли було зруйновано Чигирин, а Правобережжя перетворилось на пустку, вектор боротьби за Україну був переведений на Лівобережжя, де велась боротьба за збереження своєї державності.

Майже через тридцять літ опісля незавершеного походу гетьмана Івана Виговського на Москву, коли Україна загрузла на дні руїни, коли сиві матері довгими ночами молили Пресвяту Богородицю та Івана Предтечу про долю своїх синів, Божа десниця подарувала знедоленому українському народові гетьмана Івана Мазепу.

З волі Божої 1687 року гетьманом Війська Запорозького було обрано Івана Мазепу Колединського – людину аристократичної доброти. Випускник київської та варшавської колегій, дипломат при дворі польського короля, очільник гетьманських спецслужб при Петрові Дорошенку та Іванові Самойловичу, він став правителем України й одним із найвеличніших державотворців в історії нашого народу.

Правління Івана Мазепи було найдовшим за усіх його попередників і наступників – воно тривало 22 роки. У ті часи серед українців поширилась приказка: «Від Богдана до Івана не було гетьмана».

Прийнявши гетьманську булаву, Іван Мазепа взявся відбудувати українську державу. Насамперед він встановив чітке законодавство, зокрема митний кодекс, який обкладав податками закордонних торговців і всіляко підтримував українських землевласників. Це привело до того, що незабаром до України почали прибувати переселенці з усієї Європи, бажаючи оселитися в одній із найбагатших європейських держав.

Гетьман був найбільшим європейським меценатом. Жоден монарх тогочасної Європи не жертвував стільки часу, зусиль і коштів на духовну розбудову своєї держави. За його гетьманування при кожній церкві, зокрема у селах, існували недільні школи, де дітей навчали грамоти. Гетьман запрошував до України найкращих європейських архітекторів, що спричинило появу унікального архітектурного стилю – козацького бароко. Уся Києво-Печерська лавра розбудована за

кошти Івана Мазепи. Дії цього українського Соломона знайшли найкращий відгук у народних піснях, які оспівують щирю любов українців до свого правителя. Протоєрей Києво-Печерської лаври Феофан Прокопович написав твір «Володимир», у котрому прославив гетьмана як духовного спадкоємця князя Володимира Великого.

Європейські гості, посли та купці, які прибували тоді в Україну, порівнювали її з одним із найбільших чудес світу – вавилонськими садами Семираміди.

От тільки заздрість північних сусідів, з якими ще від часів Богдана Україна перебувала у військовому союзі, не втихала. Молодий цар Петро I почав втягувати гетьмана у військові авантюри, де гинуло українське військо. Спочатку то були кримсько-азійські походи, потім Московія загрузла у виснажливій Північній війні проти Швеції, де основний тягар несли українські війська.

У 1704 році на Правобережній Україні спалахнуло велике повстання під проводом фастівського полковника Семена Палія. Повстанці сподівались, що Гетьман візьме їх під свою опіку та об'єднає Україну. Мазепа і справді почав збирати полки для походу, але тут наспіли царські емісари й під загрозою смерті змусили його відмовитись від цього наміру.

Гніт московських загарбників зростав. Населення України щораз більше ненавиділо все московське, а гетьман усе ще вірив, що вправна дипломатія допоможе йому змінити політику царя московського.

Настав 1707 рік. У Києві останні дні доживала ігуменя Свято-Фролівського монастиря Марія-Магдалина Мокієвська – мати Івана Мазепи. Гетьман поспішав до столиці, щоб встигнути попрощатися з матір'ю, останньою волею якої було звільнити український народ від московського ярма. Зі словами «Не ридай мене мати» гетьман закрити очі уже померлої матері.

Відтоді його плани були незмінними. Вдаючи лояльність щодо Москви, він таємно листувався зі шведським королем Карлом XII, отримуючи від нього гарантії незалежності України. Гетьману важливо було виграти час, щоб зібрати розрізнені козацькі полки. Проте у вересні 1708 року несподівано для І. Мазепи Карл XII зі своїм військом прийшов до України.

Гетьман був спантеличений, оскільки більшість його війська на той час перебувала поза рідним краєм. Однак він зібрав старшину і на раді в Батурині (тодішній гетьманській резиденції), поклавши руку

Олекса Довбуш.
(робота Олекси
Новаківського)

на Євангеліє, промовив такі слова: «Не заради слави чи багатства, не задля влади і хвали, а за тебе, мамо, за свій рідний край, за сплюндровану хату, за народ, поморений в неволі, я зриваю усі зв'язки з царем і вступаю в союз зі шведами, щоб збудувати вільну, соборну Україну!». На запитання Мазепи «Чи підете за мною?» товариство одностайно вигукнуло: «Хай живе Мазепа! Хай живе гетьман! Слава Україні!».

Призначивши полковників Чечеля і Кенінгсека керувати обороною Батурина, Мазепа з кількатисячним військом рушив назустріч Карлові XII.

У березні до гетьмана із 4-тисячним військом приєднався кошовий отаман Запорозької Січі Кость Гордієнко. Зустрівши Мазепу, Гордієнко вклонився йому та пообіцяв служити вірою і правдою.

Тим часом значна частина московських військ на чолі з Меньшиковим облягли Батурин, та не могли здобути фортеці. Мазепа сподівався, що разом із шведами розіб'є московську облогу й таким чином знищить частину московського війська. Він прагнув з'єднатися із залогою Батурина і проголосити всеукраїнське повстання.

Та сталось несподіване. Через зраду Івана Носа, який показав Меньшикову таємний вхід у фортецю, москалі вдерлися до міста й сплюндрували його. За три дні вони перетворили Батурин на палаючий смолоскип. Особливо жорстоко розправлялися з військовою старшиною.

Для сімдесятилітнього гетьмана то був фатальний удар.

Перед початком Полтавської битви короля Карла XII поранили в ногу, тому він не міг керувати бойовими діями особисто. Через це та низку інших обставин шведи програли битву, а гетьман із Карлом XII змушені були втекти до Бендер, на територію Молдови.

Знесилений гетьман помер через декілька місяців і був похований в одній із церков давнього українського міста Галац, яке заснував Ярослав Осмомисл.

На жаль, у гетьмана не було дітей. Найбільшим кохання його життя була Мотря Кочубеївна.

Батьки Мотрі, зокрема її батько, генеральний писар Війська Запорозького Василь Кочубей, відмовилися віддати доньку за значно старшого гетьмана, який, до того ж, був хрещеним батьком Мотрі. На згадку про це кохання у селі Кочубеївка zostалися трьохсотлітні дуби – свідки цієї сумної любові.

Через три сотні років усі борці за волю України гордо називатимуть себе мазепинцями. А клич гетьмана «Самопали набивайте, острих шабель добувайте, а за віру хоч умрете, і вольностей бо-

роніте! Нехай вічна буде слава, же през шаблі маєм права» мають пам'ятати усі наступні покоління українців.

Через 200 років саме монахині Фролівського монастиря, де відійшла на вічний спочинок мати великого гетьмана, вишили синьо-жовтий стяг для Першого українського полку імені Богдана Хмельницького.

Настане день, коли за заслуги перед Богом та українським народом Церква визнає гетьмана Івана Мазепу святим.

Після похорону гетьмана Військо Запорозьке обрало гетьманом Пилипа Орлика. 10 травня 1710 року він затвердив першу у світі Конституцію й одразу уклав військовий союз із царем кримським. У березні 1711 року спільне козацько-татарське військо рушило на Україну, під Лисянкою козаки розбили московське військо, перейшли на лівий берег Дніпра та звільнили майже всі міста аж до московського кордону. Лише у Білій Церкві сховалась сильна московська залога. Орлик сподівався, що козацькі полки у складі царської армії піднімуть бунт і Україна стане вільною. Частково на сторону гетьмана перейшли Кальницький, Уманський, Торговицький, Брацлавський та Корсунський полки, але, на жаль, не всі.

Через зраду татар, які з-під стін Білої Церкви пішли грабувати Україну, гетьман був змушений зняти облогу й повернутись до Бессарабії. Звитяги Пилипа Орлика стали останніми спалахами догораючої свічі Української козацької держави.

Наступні правителі підмосковської України Іван Скоропадський, Павло Полуботок, Данило Апостол серед навали розквітаючого московського імперіалізму намагалися зберегти бодай залишки Української держави.

У 1750 році останнім гетьманом України став Кирило Розумовський. Якийсь час здавалось, що у країні почалось відродження: були скасовані різні комісії і так звана «міністерська канцелярія», Кирило Розумовський сам призначав суддів і полковників, але найважливіше – переніс свою резиденцію у славний Батурин, де збудував величний палац. Та 1762 року царицею Московщини стала Катерина II.

Період правління цієї душевно хворої жінки став найганебнішим за всю історію Московського царства. Німкеня з походження, вона ненавиділа все українське. 10 грудня 1764 року Катерина II видала указ про скасування українського уряду й обірвала 200-літнє існування Української козацької держави. На той час відбулося відчуження козацької старшини від народу, який за часів Хмельниччини пролив ріки крові за здобуття української державної незалежності. Ця старшина забула про свою історичну місію і замість боротьби за

збереження державності стала на шлях боротьби за станові привілеї з руки московського уряду, за визнання ним своїх «дворянських» прав. Народові це прагнення старшини було байдужим і він від цієї старшини відвернувся. Так впала Українська держава.

Ворожі наміри імператриці обернулися й проти Запорозької Січі – останнього острова вольності українського духу. 4 липня 1775 року війська полковника Текелія, які щойно повернулися з походу генерала Суворова на Європу, зруйнували Запорозьку Січ.

Найвідважніші козаки, яким вдалось забрати з церкви образ Пресвятої Богородиці, на човнах подались за Дунай і на чужині заснували Задунайську Січ.

Останнього кошового отамана Петра Калнишевського кинули до в'язниці в Соловецькому монастирі, де він прожив ще 25 років і помер у 112 літ.

Коли до влади прийшов Олександр I, він видав указ про звільнення старого в'язня, та шляхетний козак сказав сторожі, що йому миліша тюрма, аніж милість московського царя.

Майже того ж часу, коли догоряла тогочасна Козацька доба на Лівобережжі, не вщухали гайдамацькі й опришківські повстання на Правобережній Україні.

Карпатський народний месник Олекса Довбуш майже 10 років тримав у страху польських панів, доки не загинув від кулі зрадника.

У 1768 році до Мотронинського монастиря із Запорозької Січі прибув Максим Залізняка і зібрав у Холодному Яру з роздрібнених гайдамацьких загонів всенародне ополчення. Після Служби Божої ігумен монастиря Мелхіседек Значко-Яворський освятив ножі, і українці взяли в облогу фортецю Умань, де сховалась польська шляхта. Оборону фортеці очолював сотник Іван Гонти, який мав великі привілеї від уряду Речі Посполитої і жив заможнo, проте був українцем і не міг миритися з польським гнітом. У вирішальний момент він перейшов на бік повстанців.

Шлях на Краків та Варшаву був вільним, як і 120 років тому. Проте московська імператриця, побоюючись, що повстання перекинеться на Лівобережну Україну, вдалася до підступу: прикриваючись бажанням допомогти повстанцям, московський полковник отаборився поблизу Гонти й Залізняка, а вночі, коли гайдамаки спали, наказав зв'язати ватажків і передати Речі Посполитій. Залізняка відправили до Сибіру, а з Гонти в селі Серби на Поділлі живцем здерли шкіру.

Ось так сумно закінчилась ще одна спроба відновити Українську державу.

У КРАЇНА В ХІХ СТ.

Тарас
Шевченко.
«Катерина»

Року 1798, вже після того, як цариця Катерина II намагалася стерти з лиця землі все українське, у Петербурзі вийшли друком перші частини «Енеїди» Івана Котляревського, написані живою українською мовою. «Енеїда» – перший твір, який почав будити український нарід до боротьби від часу зруйнування Запорозької Січі.

Починалося нове сторіччя. У Європі вирували війни. Імператор Франції Наполеон Бонапарт, розбивши війська Московської імперії, Німеччини та Австрії, готувався до походу на Схід. Для поневолених Москвою народів з'явився шанс до нової боротьби за волю. В армії Наполеона були легіони, сформовані з поляків, такий шанс міг випасти і для українців.

Французькі емісари прийшли на Задунайську Січ, сподіваючись, що власне вона стане основним плацдармом, звідки почнеться всеукраїнське повстання, яке переросте в похід на Москву. Козацькі агенти перейшли російсько-турецький кордон і зустрілися в помісті графа Капніста, де обговорили питання формування українського війська, щойно французи нападуть з півночі. На таємну раду був запрошений, та не прибув, Іван Котляревський. Як виявилось пізніше, царська таємна поліція, дізнавшись через своїх агентів про настрої, які панували серед українського народу напередодні грядущої війни, і розуміючи, що це може обернутись крахом для них самих, вирішила піти на підступні поступки. У російському війську був відновлений козачий стан, як це було за часів Гетьманщини, а після перемоги обіцяли всіляко розширити права населення, зокрема і в політичних, і в національних питаннях. На жаль, на таку «обіцянку» купилися Іван Котляревський та багато іншої української інтелігенції, і пліч-о-пліч обороняли ворожу імперію, тому і війна іронічно називалась «вітчизняною». Утім дух козацької вольності не згасав у нащадках козаків і вили-

Тарас Шевченко.
«Автопортрет».

вався в народні спротиви та повстання. Найбільші народні виступи відбувались упродовж 1812–1835 років на Поділлі під проводом народного месника Устима Кармелюка. Устим – син кріпака. Він був дуже здібним, сам освоїв грамоту й вільно розмовляв московською, польською мовами та ідишем. Будучи непокірним кріпаком, він потрапив у неласку до пана і той віддав його на 25 років до війська. Звідти Устим утік. Загалом Устимові вдавалось 4 рази тікати з тюрем. У 1830–1835 роках селянський рух під проводом Кармелюка охопив усе Поділля, суміжні з ним райони Бессарабії, Волині та Київщини. У ньому брало участь майже 20 тисяч селян, які за 23 роки боротьби здійснили понад 1 000 нападів на поміщицькі маєтки.

Захоплені у поміщиків гроші та майно роздавали селянам. Кармелюка із засідки вбив шляхтич Рутковський. Стріляв, за переказом, не кулею, а гудзиком – тільки так можна убити «характерника».

Наприкінці XVIII столітті побачила світ книга «Історія Русів» невідомого автора. Ця найдавніша пам'ятка політичної думки – перший трактат, присвячений історичному розвиткові України. У ньому зазначено, «а є лише народ руський – український, а народ московський, який населяв територію Київської Русі–України, і після татаро-монгольської навали та розпаду Української держави того періоду, створив свою державу Московське царство в межах північних князівств української держави». Цей першодрук української історії став настільною книгою великого пророка України Тараса Шевченка. Року 1840 у Петербурзі вийшло перше видання «Кобзаря» – другої священної книги українців.

У 1846 році Тарас Шевченко вступив до Кирило-Мефодіївського братства, яке заснували Микола Костомаров і Пантелеймон Куліш. Мета братства – відродити Українську державу. Але поети вибрали не військовий, а освітньо-культурний шлях відбудови України. Одним із найбільших здобутків братства було видання першого українського історичного роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада». Та хоч Кирило-Мефодіївське братство проіснувало недовго і було розігнане, а його члени – заарештовані, саме воно завдало першого удару по ідеології Московської імперії і цим спричинило першу тріщину в її самодержавії.

5 квітня 1847 року Т. Шевченка заарештували й відправили на 10-річне заслання до Казахстану. 10 березня 1861 року помер Та-

рас Шевченко (за кілька місяців до скасування кріпацтва в Україні, що запровадила Катерина II). За заповітом згодом його поховали «серед степу широкого, на Україні милій». Останнє місце спочинку великого Тараса – Чернеча гора в Каневі – там, де віддавен був козачий монастир.

У 1863 році міністр внутрішніх справ Росії Валуєв увів так званий Валуєвський циркуляр, який забороняв використовувати українську мову. Валуєв говорив, що якщо російська влада не заборонить української мови, то за 30 років свідомість українців зросте настільки, що вони захочуть відокремитись від імперії. У 1876 році цар Олександр II видав Емський указ, який закріплював попередній.

На початку XIX століття національне відродження не оминуло українців, які проживали на території, що окупувала Австрійська імперія.

У 1832 році Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький згуртувались, щоб видати перший український альманах «Русалка Дністровая». Згодом це об'єднання назвали «Руська Трійця». А за кілька років відбулась знаменна подія в духовному житті українців. 12 лютого 1835 року священник Маркіян Шашкевич вперше відправив Службу Божу українською мовою, заявивши про духовну ідентичність українців.

Першим резонансом просвітницької ролі «Руської Трійці» в Австрійській імперії стало скасування панщини 1848 року. Того дня люди на колінах йшли до своїх парафій. По всій Галичині ставили пам'ятники з нагоди скасування кріпацтва. Соціальні зміни вплинули й на політичне життя українців. 2 травня 1848 року у Львові була створена Головна Руська Рада – перша політична організація, яку очолив Григорій Яхимович. Вона виступала за об'єднання всього 15-мільйонного українського народу й відстоювала права українців на Галичині. Упродовж трьох років існування Рада створила «Народну Гвардію», батальйони гірських стрільців, видавала українську газету «Зоря Галицька», тобто дала добрий ґрунт для національного відродження.

Знаменна подія в культурно-політичному житті українців відбулась у грудні 1863 року, на зібранні громади Перемишльської семінарії вперше прозвучала пісня «Ще не вмерла Україна». Автором слів був відомий етнограф із Наддніпрянщини, друг Тараса Шевченка, Павло Чубинський, а композитором – священник із

Іван Франко.
(Робота
Івана Труша)

Портрет
Лесі Українки
(робота
Івана Труша)

Перемишльщини Михайло Вербицький. Через багато десятиліть ця пісня стала національним гімном України.

Наприкінці XIX століття проповідником українського відродження в Галичині став учений, письменник, громадсько-політичний діяч Іван Франко.

Усебічно обдарований, енциклопедично освічений і надзвичайно працьовитий, І. Франко виявив себе у багатьох царинах української культури. Він був поетом, прозаїком, драматургом, критиком й істориком літератури, перекладачем і видавцем. Сюжети для своїх творів І. Франко черпав із життя і боротьби рідного народу, а також із першоджерел людської культури – зі Сходу, античної доби й Ренесансу. Його твори «Каменярі», «Мойсей», висвітлювали проблеми українського суспільства і шляхи до відновлення національної свідомості малосвідомого на той час народу.

На Волині будителькою українського руху стала Лариса Косач – літературний псевдонім Леся Українка. Попри важку недугу, на яку захворіла в дитинстві, вона своєю літературною працею просвітлювала свідомість українців, продовжуючи шлях великого Тараса. Її твір «Бояриня» показав справжнє ставлення Москви щодо України.

Року 1868 у Львові було організоване товариство «Просвіта», яке працювало на терені духовного відродження українців. За 70 років існування цього товариства його найбільшими меценатами й жертводавцями були митрополит Андрей Шептицький, Євген Чикаленко та перша серед жінок – Єлизавета Скоропадська, нащадок гетьмана Івана Скоропадського, яку називали українською самостійницею. Просвітяни навчали українських дітей та молодь, які, на жаль, тоді були малограмотними, видавали українські книжки, газети, альманахи.

Влітку 1891 року на могилі Тараса Шевченка українські патріоти, серед яких Микола Міхновський, Іван Липа, Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський, заснували таємне «Братство тарасівців». Мета якого – визволення України з московського ярма. Спершу місцем зібрання тарасівців став Харків, пізніше такі ж осередки діяли в Києві, Полтаві, Одесі.

У 1900 році молоді тарасівці заснували Революційну українську партію (РУП). Першою книгою РУП стала брошура Миколи Міхновського «Самостійна Україна», промову з якої він виголосив на

Пейзаж з
кипарисами,
автор Іван Труш

святкуванні Шевченкових днів у Полтаві. Одним із тих, хто чув цей патріотичний виголос, був і молодий семінарист Симон Петлюра. Саме РУП згодом дала Україні відомих політичних діячів Української Народної Республіки: В. Садовського, А. Ливицького, М. Порша, М. Галаґана.

Однією з найбільших культурних подій 1903 року стало відкриття пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві, на яке з'їхалися представники української інтелігенції і з Галичини, і з Наддніпрянщини.

Революція 1905–1907 років примусила самодержавство зробити значні поступки в українському питанні, було скасовано Валуєвський циркуляр. Масово виходили українські газети, друкували книжки. Український меценат Євген Чикаленко в грудні 1905 року розпочав видавати українську газету «Громадська думка». По всій Україні, за прикладом Галичини, почали виникати осередки «Просвіти». Перший – 30 жовтня 1905 року в Одесі. Осередки «Просвіти» з'явилися і в Житомирі, Києві, Кам'янці-Подільському, навіть на Дону і в Далекосхідному краї, на Зеленому Клині та в Америці. В Україні 1907 року діяло майже 35 осередків.

Українці ввійшли до новоствореного парламенту – Думи, де і добивалися політичної автономії для України.

У 1906 році до Думи ввійшло 102 українці, які об'єдналися в парламентську громаду й видавали часопис «Українське життя». Та найбільшим здобутком періоду революційного відродження стало видання історій України Михайла Грушевського та Миколи Аркаса.

Найгострішим політичним питанням початку ХХ століття в Галичині було відкриття Українського університету. Поляки опиралися цьому, як могли: доходило до фізичного протистояння між українськими та польськими студентами. Року 1912 жертвою такої сутички став український студент Адам Коцко. Тоді ж австрійський уряд пообіцяв до 1916 року створити український університет.

Підо впливом революційних подій на Великій Україні відбулося багато мітингів за участю українців Західної України, що врешті-решт 1907 року закінчилося тим, що до Австрійського парламенту було обрано 32 українці. Кількість обраних делегатів могла бути значно більшою, якби не виборчі махінації, що організували поляки. Протестуючи проти несправедливості, 12 квітня 1908 ро-

Микола
Міхновський

Дмитро Донцов

ку український студент Мирослав Січинський застрелив намісника Галичини графа Андрія Потоцького, за що був засуджений до 20 років ув'язнення.

Вагомі зміни відбулися і в духовному житті українців.

17 січня 1901 року престол Української Греко-Католицької Церкви посів митрополит Андрей Шептицький. Перше, що зробив Митрополит, – організував прощу до Святої Землі і, як двома століттями раніше гетьман І. Мазепа, підніс свої скромні дари. А до України привіз часточку хреста, яка і досі зберігається у Львові. Андрей Шептицький прославився своєю освітньою, благодійною, екуменічною діяльністю.

Митрополит підтримував діяльність українських культурно-просвітницьких товариств «Просвіта», «Рідна Школа», «Сільський Господар».

Заснував Український Національний Музей, 1905 року купив для нього приміщення. Завдяки А. Шептицькому в музеї зібрано найбільшу у світі збірку іконопису.

Також Митрополит заснував церковні, гуманітарні фундації: Єпархіальну бібліотеку у Станиславові, Академічний дім, Народну лічницю (яку згодом (1930–1938) перетворили на сучасну лікарню), гімназії; клопотанням до чеського уряду врятував Українську господарську академію в Подебрадах. А. Шептицький був ініціатором і засновником Земельного банку у Львові (1910).

На кошти Митрополита придбано будівлю, у якій розмістилася художня школа Олекси Новаківського. А. Шептицький надавав стипендії молодим українським митцям для здобуття художньої освіти у найкращих навчальних закладах Європи.

Митрополит заснував Львівську Богословську Академію (на 1928 р. – єдиний український вищий навчальний заклад за Польщею); на сиротинці пожертвував 1 млн доларів; передавав подарунки на Песах убогим єврейським дітям.

Паралельно з освітніми та політичними змінами відбулися деякі зміни і серед молоді. Кирило Трильовський та Іван Боберський створили організацію «Сокіл-Батько», яка займалася спортивно-військовою підготовкою і вихованням молоді. Одночасно розпочали свою діяльність нові організації: «Пласт» та «Січ». У Львові осередком культурної діяльності став Народний дім. У серпні 1914 року у Львові засновано Союз Визволення України, який очолив Дмитро Донцов. Якщо митрополит А. Шептицький

Бойківська
церква,
автор Іван Труш

був духовним королем України, то Донцов став пророком майбутнього українського народу.

Дмитро Донцов – літературний критик, публіцист, філософ, політичний діяч, засновник теорії українського інтегрального націоналізму. Під час національно-визвольних змагань провадив політичну і військову діяльність. У міжвоєнний період активно займався публіцистичною діяльністю. Саме тоді (у 1920–1930-ті роки) вийшла більшість його творів. Один із найвідоміших – «Націоналізм», який аналізує проблеми українського суспільства, зокрема щодо втрати державності ще за козацьких часів.

28 червня 1914 року в місті Сараєво було вбито спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда. Розпочалася Перша світова війна.

В українців з'явилася нагода у воєнний спосіб відновити свою державність. Австрійський уряд дозволив сформувати першу українську військову одиницю – легіон Українських Січових Стрільців.

Року 1915 на горі Маківка, у Карпатах, відбулась одна з найважливіших битв цієї війни. Російська армія, першою розпочавши воєнні дії проти Австро-Угорщини, за період 1914–1915 років захопила міцно укріплену фортецю Перемишль, а на південній лінії

фронту – територію до Карпат. Якщо б росіяни тоді прорвались через Карпати в угорську долину, захоплення Відня було б лише питанням часу. А падіння Австрійської столиці мало б і політичне, і військове значення в перебігу найбільшої в історії світу на той час війни. І лише легіон Українських Січових Стрільців своєю жертвовною боротьбою спинив навали московських полків і запобіг московському пануванню у Східній Європі. За роки війни Січові Стрільці мали ще багато звитяг і стали найкращою бойовою частиною австрійської армії. А одним із командирів був наступник престолу Вільгельм Габсбург, якого стрільці за любов до України прозвали Василем Вишиваним. За законами Австро-Угорщини кожен член імператорської сім'ї, досягнувши 21-річчя, автоматично ставав членом сенату країни. Таким чином 1916 року Вільгельм Габсбург став членом парламенту й налагодив там контакти з українськими депутатами, зокрема з головою Української Парламентарної Репрезентації Євгеном Петрушевичем. Для українських політиків у Відні підтримка члена імператорської сім'ї виявилась справжнім благословенням. За протекції архієпископа Міністром охорони здоров'я країни вдалося призначити українця Івана Горбачевського. У повоєнний період, опинившись в еміграції, Вільгельм Габсбург спочатку брав активну участь у житті української діаспори в Австрії. Року 1921 у Відні виникло Українське національне вільнокозацьке товариство, яке обрало головою управи В. Габсбурга-Вишиваного. Товариство випускало газету «Соборна Україна», яка дуже прихильно ставилася до архієпископа. Серед деяких українських емігрантських монархічних кіл він все ще був популярним. Вільгельм активно цікавився подіями і в Україні, і серед українських емігрантських кіл. Зокрема, використовуючи своє ім'я, він намагався знайти підтримку українській справі серед європейських політиків. Загинув архієпископ у Києві, куди його після арешту у Відні доставили органи московської контррозвідки СМЕРШ (Смерть шпигунам).

У КРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА В ХХ ст.

Олекса
Новаківський.
«Мойсей.
Митрополит
Андрей
Шептицький»

Страйк на Путиловському заводі в Петербурзі, що розпочався 17 лютого 1917 року, став передвісником масових революційних виступів. 27 лютого (10 березня) до загального страйку робітників приєдналися солдати Волинського, Преображенського та Литовського гвардійських полків. Петербург опинився в руках повсталих. Микола II зрікся престолу, до влади прийшов Тимчасовий уряд, який спочатку очолив Георгій Львов, а згодом – Александр Керенській.

На той час в російській імператорській армії, де служило кілька мільйонів українців, почалася масова українізація. 18 квітня (1 травня) 1917 р. у Києві був створений український полк ім. Богдана Хмельницького – перша українська військова частина в російській армії. Це поклало початок українізації військових частин у царській армії.

Полк відправили на Південно-Західний фронт, а при виїзді з Києва на станції Пост-Волинський московські частини обстріляли його вагони, полк зазнав значних утрат. Після першого українського здвигу Український військовий клуб ім. гетьмана Павла Полуботка зініціював українізацію інших військових частин. Також з'явилися полки імені І. Мазепи, П. Дорошенка, П. Сагайдачного.

Українська Центральна Рада на чолі з Михайлом Грушевським 10 червня 1917 року проголосила I Універсал, яким було відновлено автономію України у межах Росії. Оцінюючи цю подію як крок до здобуття незалежності, II Український полк ім. Павла Полуботка з ініціативи Миколи Міхновського проти ночі 5 липня 1917 року вчинив у Києві переворот і, прибувши до Центральної Ради, наполягав на проголошенні самостійної України. Проте з огляду на переговори з Тимчасовим урядом про визнання влади Центральної Ради в Україні вона не підтримала повстання. За погодженням із Тимчасовим урядом полк також було скеровано на фронт.

Портрет
Михайла
Грушевського
(робота
Івана Труша)

II Універсал було оголошено 3 липня 1917 року. Він зафіксував наслідки домовленостей між УЦР (Українською Центральною Радою) і Тимчасовим урядом: останній визнавав УЦР і її Генеральний секретаріат як крайовий орган України. Водночас Генеральний секретаріат ставав органом центрального уряду. Зі свого боку УЦР визнавала Всеросійські установчі збори, а до їхнього скликання зобов'язувалася не робити самовільних кроків щодо автономізації України.

У той час на вірність Центральній Раді уже присягнуло кілька сот тисяч українців-солдатів колишньої царської армії. На кораблях Чорноморського флоту масово вивішували синьо-жовті прапори та перейменовували військові підрозділи, даючи їм імена українських героїв. Першим таким кораблем був міноносець «Завидний», команда якого підняла синьо-жовтий стяг 14 жовтня 1917 року і відмовлялась його знімати. Здавалось, через кілька днів уся Україна врешті-решт справді стане незалежною. Українська армія могла тоді здобути і Москву, і Петербург. Однак вороже налаштовані до ідеї повної самостійності соціалістичні лідери у Центральній Раді на чолі з М. Грушевським та В. Винниченком відмовились від створення української армії, адже вони прагнули лише автономії України у демократичній Росії.

Під впливом саме цих лідерів Центральна Рада 20 листопада 1917 року схвалила III Універсал, яким було проголошено Українську Народну Республіку. Це був дійсно історичний акт відновлення української державності.

Під час Першої світової війни, коли Галичина була окупована російськими військами, царська жандармерія відправила митрополита Андрея Шептицького, главу УГКЦ, на заслання до Суздальського монастиря.

Після заслання він їздив на аудієнцію до цісаря Франца Йосифа, і той дозволив сформувати з військовополонених українців військові загони. Так постала Українська Синя Дивізія, її воїни були одягнені в козацькі строї.

16–20 жовтня 1917 року відбувся Всеукраїнський з'їзд вільного козацтва у Чигирині, на якому були присутні легендарні в майбутньому полководці – Юрко Тютюнник, Іван Полтавець. Почесним отаманом обрали Павла Скоропадського. У той же час гетьман організував I Український військовий корпус, що присягнув на вірність Центральній Раді.

7 листопада 1917 року владу в Петербурзі захопили комуністи. В Україні вони спробували вчинити переворот, та були роззброєні І Українським корпусом, але вже у грудні 30-тисячна армія під проводом Антонова-Овсієнка розпочала похід на Україну. Щоб охороняти підступи до Києва, на станцію Крути прибуло 300 січових стрільців, студенти університету ім. Святого Володимира. Зазначмо, що серед тогочасних студентів українців було не більше 5 %, тому, очевидно, у битві під Крутами взяли участь майже усі українські студенти. Саме вони ціною власного життя дали Центральній Раді можливість проголосити 22 січня 1918 року IV Універсал – відновлення самостійної України, який зіграв головну роль у перемовинах УНР із Німеччиною та Австрією в місті Брест, де Україну визнали як незалежну державу. Тіла загиблих героїв перепоховали на Аскольдовій могилі у Києві.

Коли українські війська стримували наступ московської армії на фронті, у Києві, на заводі «Арсенал», де працювали переважно робітники московського походження, стався антиукраїнський комуністичний заколот. Його організував Київський комітет комуністичної партії.

До Києва прибули Гайдамацький Кіш Слобідської України під проводом Симона Петлюри та полк ім. Костя Гордієнка під проводом Всеволода Петріва. Спільними зусиллями їм вдалося штурмом здобути «Арсенал» і придушити бунт. Однак до Києва вже наближалися полки Муравйова, і українцям, які відчайдушно оборонялися, довелося відступити до Коростеня. Там на засіданні Українського уряду 25 лютого 1918 року затвердили український герб – тризуб. Спочатку це був тризуб святого Володимира із хрестом вгорі, але під натиском соціалістів-атеїстів на чолі з В. Винниченком хрест забрали.

Як уже згадувалось вище, тоді у Бресті між УНР, Німеччиною та Австрією був підписаний мир, за яким Німеччина надала Україні військову підтримку. 1 березня українсько-німецькі війська вступили до Києва і рушили далі – на Лівобережжя. Український полковник Петро Болбочан здійснив похід на Крим, визволив його від московських військ і приєднав до УНР. Під час цього походу в Херсоні відбулась епохальна зустріч козаків Запорозької дивізії з вояками УСС (Українських Січових Стрільців). Це було перше братання українців із двох боків колишніх кордонів, але тепер вже у вільній Україні.

Симон Петлюра

29 квітня 1918 року владу в Україні одержав Павло Скоропадський. Він одразу взявся за відбудову держави. Україну визнали 30 держав світу. Членами уряду стали найкращі державні діячі, такі як В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов та інші. Нащадок великого гетьмана Дмитро Дорошенко став міністром закордонних справ, а Антона Лотоцького делегували до Константинопольського патріарха, щоб відновити Українську Автокефальну Православну Церкву.

У 1918 р. був сформований Український національний союз. Головна мета якого – повалити гетьманат. До Союзу увійшли С. Петлюра, В. Винниченко, Є. Коновалець. Союз очолив В. Винниченко, який навіть домагався аудієнції у Леніна, щоб обговорити з ним долю України. Однак до «вождя світового пролетаріату» В. Винниченка не допустили. Розуміючи, що Німеччина програє війну, а Україну охоплює хаос повстань, гетьман П. Скоропадський випустив з ув'язнення Симона Петлюру, якого заарештував. Далі зібрав таємну нараду, на яку запросив окрім С. Петлюри, Є. Коновальця, П. Болбочана і того ж таки В. Винниченка. Гетьман тверезо оцінював політичну ситуацію і запропонував об'єднати зусилля для боротьби проти Червоної армії. Проте В. Винниченко, який прагнув соціалістичних реформ, зірвав перемовини. На жаль, його підтримали С. Петлюра та інші. П. Скоропадський, оточений радниками переважно неукраїнського походження, погодився підписати угоду про федерацію з Росією. Це спровокувало повстання і серед селян, і серед українських військових.

18 листопада 1918 року між військами Директорії УНР та Української держави гетьмана П. Скоропадського відбувся Мотовилівський бій. Він мав величезне значення для всієї України – після перемоги у Мотовилівських лісах війська Директорії УНР розпочали наступ на Київ і після запеклих вуличних боїв зайняли його. У бою під Мотовилівкою січові стрільці під проводом Є. Коновальця розбили гетьманські війська. Саме там загинув легендарний сотник усусусів (Українських Січових Стрільців) Федір Черник. У маніфесті до українського народу гетьман зрікся влади і виїхав до Берліна.

Правління гетьмана було нетривалим, але все ж він встиг зробити багато для українців: створив Українську академію наук, яку очолив учений зі світовою славою, автор теорії ноосфери, академік Володимир Вернадський; за гетьмана були відкриті два українські університети – у Києві та Кам'янці-Подільському.

Петро Болбочан

Дмитро
Вітовський

Відгомін української революції відчували й на інших територіях, де проживали етнічні українці: Малиновий Клин (Кубань) та Зелений Клин (Сибір). У січні 1918 року в Хабаровську відбувся Всеукраїнський з'їзд Далекого Сходу, на якому підписали звернення до УНР. На наступному з'їзді у квітні було проголошено боротьбу за незалежність українського Зеленого Клину. Уряд Української Сибірської Республіки очолив Юрій Глушко. Отаманом далекосхідного українського війська Зеленого Клину обрали Бориса Хрещатицького.

Тогочасні події в Західній Україні були не менш драматичними. У Львові проти ночі 1 листопада 1918 року сотник Дмитро Вітовський із півторатисячним військом взяв владу у свої руки. Всі стратегічні будівлі були захоплені. Стрелець Степан Паньківський вивісив над ратушею синьо-жовтий прапор. Уперше від 1349 року українці побачили над Львовом рідний стяг.

У ніч на 1 листопада збройні загони Національної Ради зайняли Львів, а потім – і усю Східну Галичину. Події 1 листопада 1918 року в історії України назвали Листопадним зривом. 13 листопада 1918 року була проголошена Західно-Українська Народна Республіка. Президентом ЗУНР став Євген Петрушевич. На допомогу українцям прибув легіон УСС та полк козаків із Великої України на чолі з отаманом Андрієм Долудом. Однак і поляки отримали військову підмогу із Кракова та 22 листопада 1918 року змусили українське військо покинути Львів. За те, що євреї підтримали українців, з 22 по 24 листопада польські повстанці влаштували єврейський погром, внаслідок якого загинуло 150 осіб (пізніше у складі Української Галицької Армії (УГА), за ініціативи Соломона Ляйнберга, був створений «Жидівський курінь», що налічував 1 200 бійців).

У перші ж дні Українська національна рада звернулася до гетьмана П. Скоропадського по військову допомогу. Не бажаючи порушувати міжнародних угод, але вболіваючи за долю всіх українців від Вісли до Кавказу, гетьман таємно наказав Євгенові Коновальцю підійти до західних кордонів на Поділлі, щоб перейти річку Збруч. Проте розпочалася Українсько-польська війна. Українські січові стрільці, залишивши Львів, одразу оточили його. Почалося формування Української Галицької Армії.

Взявши владу у Львові, українці продовжили боротьбу і в інших містах Галичини, Буковини та Закарпаття. 4 листопада тридцять

лемківських сіл із центром у селі Команча проголосили створення Команчанської республіки, а у грудні 1918 року – приєднання до ЗУНР. 8 листопада 1918 року в селі Ясіня, що на Закарпатті, була проголошена Гуцульська республіка на чолі зі Степаном Ключураком, населення якої також вирішило приєднатись до ЗУНР. Скориставшись тим, що українці воювали з поляками, румуни захопили Буковину, а чехи – Закарпаття.

Через те, що український військовий гарнізон міста не підірвав мости через Сян, 11 листопада поляки увірвались до Перемишля. Упродовж зими 1918–1919 рр. УГА намагалася відвоювати Львів, але всі спроби виявились марними, оскільки не була заблокована залізниця «Перемишль–Львів». Під час третього наступу на Львів, названого «Вовчухівським», українцям вдалося перекрити цю колію.

5 березня українська артилерія влучила у склад боєприпасів, і у Львові почалась паніка. Розвідка повідомляла Миронові Тарнавському, який керував облогою Львова, що варто лише атакувати місто й доля битви буде вирішена, але генерал не зважився на цей крок.

25 лютого 1919 року до Львова прибула місія Антанти (Англія, Франція) на чолі з генералом Бертелемі, щоб підписати мир між українцями та поляками. Бойові дії на деякий час припинили. Насправді ж європейські сусіди хотіли лише виграти час для своїх союзників, а у подвійному дні вагонів привезли зброю для польського війська. Від часу татаро-монгольської навали Україна прикривала собою Європу від турків та інших загарбників, а за це щоразу зазнавала зради з боку тієї ж таки Європи. Наприклад, генерал Бертелемі пропонував розділити Галичину між українцями і поляками, та віддати полякам Львів. Українці не погодились на це, і військові дії було відновлено. В ході наступних боїв українці зробили помилку – взяли участь у виснажливих боях за Городок, замість того, щоб атакувати Судову Вишню і не дати польським резервам підійти до Львова. Час було втрачено. До Перемишля прибув генерал Александрович з військом, який відкинув українців від Городка й відсунув фронт на 50 кілометрів від Львова.

У травні армія, яку сформувала Антанта з поляків для війни з московською комуною на чолі з генералом Галлером, відкинула УГА аж до Збруча. На початку червня 1919 року новообраний командир Олександр Греків провів легендарну Чортківську операцію, внаслідок якої поляків знову відкинули на 50 кілометрів від

Воїн армії УНР

«Синьожупанники»

«Чорні
Запорожці»

Львова. Здавалось, перемога близько, проте додаткове підкріплення з-за кордону і цього разу допомогло полякам. Під натиском польських військ УГА була змушена перейти Збруч та допомогти Наддніпрянській армії, тоді гаслом об'єднаних армій було «через Київ на Львів».

Після зречення гетьмана до влади прийшла Директорія на чолі з Симоном Петлюрою.

У грудні 1918 року на вірність Директорії присягнуло 300 тисяч вояків. Соціалістичний уряд проводив земельні реформи. 26 грудня 1918 року була проголошена декларація щодо земельного питання. Згодом відбувся церковний з'їзд, який проголосив створення Української Автокефальної Православної церкви (УАПЦ). А невдовзі армія московських комуністів напала на Україну. Запорозький корпус та корпус Січових Стрільців першими вступили у бій з нею на Лівобережній Україні.

Московські орди наближалися до Києва. 22 січня 1919 року, у річницю проголошення IV Універсалу, на Софійській площі був підписаний Акт злуки ЗУНР та УНР. Проте вже 5 лютого московські війська вдерлися до Києва. Директорія була змушена переїхати до Вінниці.

У ході подальшого наступу московським окупантам вдалося відрізати Запорозький корпус Армії УНР від основних сил і він змушений був відступати через Румунію, а згодом повернутися на Волинь. У травні після тривалих поневірянь він з'єднався з армією УНР і розпочав новий наступ. Похід назвали «Маневр Наддніпрянської армії». Силами корпусу Січових Стрільців та Запорозького корпусу ворога вибили із Старокостянтинова та Проскурова, захопили Кам'янець-Подільський, куди й переїхало керівництво держави. Цьому містові судилося стати останньою столицею УНР. Здавалось, виснажена боями українська армія ось-ось поступиться ворогам, однак, на допомогу наддніпрянцям прибули їхні брати-галичани.

Навесні 1919 р. українські отамани, які ще кілька місяців тому підтримували московського агресора, піддавшись на його обіцянки, побачивши реалії московського «комуністичного раю», усвідомили свою помилку. Першими червоні прапори на синьо-жовті змінили отамани «Зелений» на Київщині, «Ангел» на Чернігівщині та Григор'єв на Херсонщині.

Політичний керівник московської комуністичної армії Лев Тро-

цкій писав: «Ні для кого не секрет, що не Денікін примусив нас залишити межі України, а грандіозне повстання, яке підняло проти нас сите українське селянство. Комуни, надзвичайку, продовольчі загони, комісарів євреїв зненавидів український селянин до глибини душі. У ньому спав сотні років вільний дух запорозького козацтва й гайдамаків. Це страшний дух, який кипить і вирує, як грізний Дніпро на своїх порогах, і змушує українців творити чудеса хоробрості».

Оговтавшись, отамани знову вирішили об'єднатись з військами УНР і всі присягнули на вірність Симону Петлюрі – Юрко Тютюнник, брати Соколовські, Яків Шепель, Орлик й отаман Зелений, який особисто прибув до Кам'янця-Подільського та попросив головного отамана об'єднати всі війська під своєю орудою.

Об'єднані армії швидко звільнили Правобережну Україну, дивізія Олександра Удовиченка розгромила Одеське угруповання й наближалась до Одеси, а 31 серпня війська УГА зайняли Київ. То був найщасливіший день за всю історію визвольних змагань – над міською радою, на Хрещатику, знову майорів синьо-жовтий прапор. Увійшовши до столиці України, галичани допустились тієї ж помилки, що й майже рік тому в Перемишлі – вони не знищили мостів через Дніпро. Цим скористалися московські білогвардійські війська на чолі з генералом Бредовим, які через кілька годин захопили Київ. Генерал Денікін категорично відмовився визнавати Україну державою, хоча верховний правитель Московії адмірал Колчак визнав нашу незалежність і вимагав цього від Денікіна.

Трохи раніше, проти ночі 10 квітня, у Трипіллі отаман Зелений розбив загін московських комуністів і вчинив над ними суд. Року 1919 у Переяславі-Хмельницькому він спалив «Березневі статті» Богдана Хмельницького, підписані там само 265 років тому. У квітні 1919 року отаман підняв повстання, відоме в історії як Куренівське, і на один день захопив Київ. Флотилія отамана Ілька Струка з півночі Дніпра блокувала московські судна, що постачали Червону армію в Києві.

Приблизно в той же час отаман Григор'єв вибив інтервентів Антанти з Одеси, Дніпропетровська, Маріуполя і, всюди розвішуючи прапори, закликав: «Народе український, бери владу у свої руки».

У листопаді 1919 року московські білогвардійці захопили Жмеринку й розірвали зв'язок між Галицькою та Наддніпрянською арміями. Галицька армія змушена була підписати угоду про пере-

Синьожупанники

мир'я з Денікіним. Армія УНР опинилася між трьома ворогами: частина війська з урядом переїхала до Польщі, а інша – на чолі з генералом Омеляновичем-Павленком спромоглася на легендарний Зимовий похід тилами білих. Найбільше у цьому поході відзначився полк Чорних Запорозжців Петра Дяченка, який не програв жодного бою за всю історію визвольних змагань.

Українські війська дійшли до Холодного Яру, де зустрілися з вояками Холодноярської республіки та їхнім отаманом Василем Чучупакою. На прапорах майорів напис: «Воля Україні або смерть». А особисте гасло Василя Чучупаки звучало так: «Ми – вільні гайдамаки, є у нас вільна ненька-Україна і ми, її рідні сини, повинні битися зі всіма, хто простягне на неї руки». Під час цього походу захворів і змушений був залишитися у Холодному Яру старшина армії УНР Юрій Городянин-Лісовський, який через десять років оспівав боротьбу українців за незалежність у своєму творі «Холодний Яр». Армія УНР нищила денікінські тили й дійшла аж до лівого берега Дніпра. 21 квітня 1920 року голова дипломатичної місії УНР А. Левицький та міністр закордонних справ Польщі Я. Домбський з метою створення єдиного антимосковського фронту підписали політичну та торговельно-економічну конвенцію. До цього кроку главу польського уряду Ю. Пілсудського підштовхнуло бажання зняти, бодай тимчасово, проблему польсько-українського протистояння, спробувати відновити Польщу «від моря до моря», сконцентрувати увагу та зусилля польського населення на вирішенні зовнішніх проблем і цим загасити зростаючу соціальну напруженість у державі.

Свої аргументи на користь укладення угоди були й у Симона Петлюри: перехід УГА на бік А. Денікіна суттєво ослабив українське військо; продовження боротьби за відновлення в Україні влади УНР вимагало значних запасів зброї, боєприпасів, амуніції та бодай тимчасових союзників; союз із Польщею відкривав перспективи співпраці з Антантою. В Україні до Варшавської угоди поставились вкрай негативно.

Генерал Омелянович-Павленко разом з отаманом Андрієм Гулим-Гуленком здобули місто Вознесенськ і рушили назустріч іншим українським частинам. До армії УНР також долучилися галичани, які досі були змушені йти на союз з червоними. 6 травня українці з поляками визволили Київ. Проте московська комуністична армія на чолі з Тухачевським, розбивши Денікіна, пере-

кинула свої війська на українсько-польський фронт і відкинула українсько-польські війська на території від Варшави до Львова.

Зупинивши наступ червоних під Варшавою, Троцькій наказав Будьонному перегрупуватися з-під Львова і вдарити в ослаблене ліве крило польської армії. Тухачевський готувався контратакувати поляків. Шлях Будьонного проходив через давнє українське місто Замостя. На заваді загарбникам стояла Січова дивізія Марка Безручка, яка, кинувши в бій останні резерви, зупинила просування московитів на Варшаву і цим врятувала польську столицю. А 25 липня 1920 року відбулась одна із найславетніших звитяг в історії української армії. У бою під Сидоровим (містечко в Тернопільській області) окрема кінна дивізія армії УНР вщент розгромила московську комуністичну кінноту і два полки піхоти 123-ої бригади разом із командирами.

У Холодному Яру, у селі Мошни, на раду зібрались усі українські отамани. Отаман Чорний Ворон вимагав не чекати на армію С. Петлюри, а штурмувати Черкаси, щоб звідти йти на Київ. Та більшість вирішила бити ворога на місці й чекати подальших вказівок С. Петлюри. Наприкінці жовтня 1920 року польське військо зупинилось. Українська армія пробилася аж до Волині й на Поділля. Тоді ж надійшла звістка про мирні перемовини Росії з Польщею у Ризі. І хоч як завзято билася українська армія, 20 листопада 1920 року її останні загони перейшли Збруч, зберігаючи священні військові та державні регалії.

Починався 1921 рік. Україну охопили повстання, які очолили Яків Шепель, Яків Орел-Гальчевський, отаман Орлик, Ілько Струк, Маруся Соколовська.

Центром боротьби був Холодний Яр, де орудували легендарні Іларіон Загородній, Денис Гупало, Пилип Хмара, Чорний Ворон. На Херсонщині верховодив Кость Пестушко (Блакитний), якому належить гасло: «Вмирати зовсім не страшно, коли знаєш за що. Вмерти за нашу священну національну ідею збираюсь тільки один раз. Такої смерті й шукаю вже три роки, і я її колись знайду». Ці пророчі слова видатного полководця справдилися. Українські отамани сотнями відправляли своїх емісарів за Збруч, до Львова, де діяв повстансько-партизанський штаб армії УНР, який очолював Юрко Тютюнник.

У жовтні півтори тисячі вояків УНР у складі трьох груп – Волинської, Подільської та Бессарабської – на чолі з отаманом Анд-

Євген
Коновалець

рієм Гулим-Гуленком перейшли кордон. Проте через відсутність зв'язку із Подільською групою похід призупинили. Українське командування знову допустилося помилки – замість пробиватись у Холодний Яр і з'єднатися з повстанцями, вони розпорошили сили. Подільській групі вдалося відступити до Польщі, а Волинську групу поблизу с. Малі Миньки оточила дивізія Котовського.

23 листопада 1921 року у містечку Базар на Житомирщині 359 полонених вояків повели на розстріл. За мить до страти московський командир пообіцяв тим, хто перейде на бік ворогів, зберегти життя, у відповідь на це всі як один почали співати гімн «Ще не вмерла Україна».

Україна палала в боротьбі. Окупанти вдалися до хитрощів, підіславши у підпілля провокатора на псевдо «Гамалія», який допоміг московським каральним органам провести операцію «Заповіт». 26 вересня 1922 року в містечку Звенигородка на раду, яку спланувало Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ), зібралися усі повстанські отамани. Там їх заарештували й відправили до Лук'янівської тюрми у Києві. Вереміївський отаман Іван Савченко-Нагірний в одному зі своїх листів до сестри, частина яких досі зберігається в архівах московських спецслужб, писав: «Прийде час, і люди скажуть, ким я був, за що боровся і за що загинув». Навіть в'язниця не скорила героїв. Під час ранкової роздачі їжі один з ув'язнених вилив окупів в обличчя наглядачеві, забрав ключі й визволив решту. Тюрму захопили. Із двох шматків жовтої та синьої тканини отамани зробили прапор, який вивісили з вікна камери. То був останній раз, коли національний стяг піднявся над столичним Києвом, аж до 1941 року. Коли окупанти увірвалися до тюрми, то побачили, що всі в'язні мертві – захоплену під час повстання зброю вони використали, щоб не здатися ворогам живими...

Повстанська боротьба тривала до 1925 року. Окупанти проти українців застосовували різні методи. У 1921–1922 роках організували штучний голод, свідому українську інтелігенцію вивозили на Соловки. На оборону українського народу ставала УАПЦ на чолі з митрополитом Василем Липківським. Року 1921 синод Церкви висвятив 13 єпископів, з яких згодом уцілів лише один – Іоанн Теодорович, делегований Церквою для організації української парафії у США. На 1927 рік УАПЦ налічувала близько шести мільйонів вірян (в умовах атеїстичної держави!).

Не дрімала й українська військова еміграція. Українці у вигнанні наполегливо здобували вищу освіту. У Чехії, в Подебрадах, створили «Господарську академію», де викладали українські професори. Року 1926 в Польщі до влади повернувся Юзеф Пілсудський, який запровадив диктатуру. Відчуваючи глибоку провину перед армією УНР, польська розвідка провела таємну операцію «Прометей», мета якої – розвалити СРСР зсередини. Основну ставку робили на вояків УНР. Очолити ж цю операцію мав Симон Петлюра.

Розуміючи, що ім'я С. Петлюри стало синонімом боротьби за волю України, 6 травня 1926 року на вулиці Расін у Парижі московський агент ОДПУ Самуїл Швацбард впритул розстріляв видатного полководця, випустивши сім куль, остання з яких стала смертельною. Ховали отамана з великими почестями на цвинтарі Монпарнас у Парижі. У день похорону в соборі Святої Софії у Києві Василь Липківський відправив літургію «за усопшим рабом Божим Симоном». На похороні були присутні діячі визвольного руху.

У вирі визвольної боротьби українців підтримувала віра в Бога. Року 1923 в селі Голинчинці Шаргородського району на Вінниччині пастухові Якову явилася Божа Мати. Коли він запитав Марію, як поводитись у скрутні часи, Пречиста відповіла: «Христа славте, хрести ставте!». З усієї України почали звозити хрести в Йосафатову Долину. Комуністи нищили їх, але люди привозили нові. Згодом Якова заарештували й закатували в тюрмі – за свідченнями очевидців його з'їли щурі.

У 1927 році московська окупаційна влада заборонила УАПЦ, а всіх владик на чолі з митрополитом Василем Липківським розстріляли. Та український народ вже знову взявся за зброю. Повстання вибухали по всій Україні. Гасло «Хай живе вільна Україна! Смерть червоній Москві!» лунало українськими містами.

Не припиняв своєї діяльності й еміграційний розвідувальний центр УНР. Ця структура на чолі з генералом Змієнком, а згодом Чоботарівим, засилала агентів на територію України для зв'язку з повстанцями, збору важливої інформації та розповсюдження націоналістичної літератури.

Боротьбу вели також і на культурній ниві. На початку грудня 1930 року в Харківському оперному театрі відбувся З'їзд народних співців Радянської України, куди з різних областей привезли

Митрополит
Василь
Липківський

337 делегатів. Після закінчення загальних зборів незрячих співців, під приводом поїздки на З'їзд народних співців народів СРСР, що мав відбутися у Москві, повантажили до ешелону й підвезли до околиць станції Козача Лопань. Вишикувавши незрячих кобзарів і їхніх малолітніх поводарів в одну шеренгу, загін особливого відділу НКВД розпочав розстріл. Коли все було закінчено, тіла розстріляних закидали вапном і присипали землею. Музичні інструменти спалили.

Ворог бачив, що з українцями йому не впоратися, і вдався до крайнощів. У 1932–1933 роках московська влада організувала геноцид проти українців – жахливий голодомор. Військові відбирали в українського селянина все до останньої зернини. Люди пухли й повільно вмирили від голоду. За найскромнішими підрахунками, ця нелюдська «акція» за один сезон забрала 7 мільйонів людських життів. Митрополит А. Шептицький збирав кошти по всій Галичині, щоб допомогти братам-українцям, але ешелони з хлібом для тих, хто вмирав мученицькою смертю за наказом сатанинської влади, не пропустили. Щоб привернути увагу світової громадськості до подій в Україні, член ОУН Микола Лемик у жовтні 1933 року вбив у Львові повноважного представника Йосипа Сталіна для контролю над дипломатичними установами СРСР на території Польщі Олексія Майлова, помилково вважаючи його радянським консулом. М. Лемика затримали, а суд над собою юнак використав для того, щоб розказати правду про голод в Україні.

Боротьба за Україну тривала й на культурно-освітньому фронті. Курс на українізацію спричинив появу плеяди талановитих письменників і діячів культури. Хвиля масової українізації почала будити національну свідомість всього українства й розпалила тліючий вогонь ще донедавної боротьби за незалежність. Українізація вплинула і на чиновників-українців на державних посадах в УРСР, вони почали робити офіційні звернення до верховного керівництва Совітського Союзу про розширення прав і самоврядування української республіки. Це не на жарт налякало партійну верхівку, яка вдалась до нової хвилі репресій проти інтелігенції. Період «Розстріляного відродження» закінчився процесом над діячами Спілки Визволення України (СВУ). Однією з перших жертв став визначний науковець, громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради Сергій Єфремов. Останнім

акордом пролунали репресії 1937–1940-х років, які закінчилися масовими арештами та розстрілами української інтелігенції.

Бурхливо розвивався український визвольний рух і в Галичині. Програвши національно-визвольні змагання, 1920 року полковник Євген Коновалець зібрав найвідданіших старшин української армії на Січову Раду, на якій обговорювали питання створення Української Військової Організації (УВО). Першим актом непокори польській владі, що зорганізувала УВО, став замах на диктатора Польщі Юзефа Пілсудського 25 вересня 1921 року у Львові. Його здійснив старшина УГА Степан Федак.

Крім військової підготовки, УВО займалась освітньою роботою, видаючи нелегальний часопис «Сурма», який розповсюджували серед мирного населення і який закликав народ до подальшої боротьби. УВО швидко розросталась. Її розвідку очолив старшина армії УНР Осип Думін. Вже на 1924 рік завдяки старшинам армії УНР, які працювали у польському війську, вдалось скласти схему розташування польських дивізій та полків. Ці відомості Євгенові Коновальцю, який на той час був змушений жити за кордоном, мала передати його зв'язкова Ольга Басараб. Проте її зрадили, вистежили й заарештували. 12 лютого 1924 року Ольга померла від катувань, нікого не виказавши. На стіні її камери зостався вишкрябаний напис: «Вмираю замучена помститься». Після смерті Ольги Басараб й арешту полковника армії УНР Андрія Мельника у Львові відбувся перший судовий процес над членами УВО, відомий під назвою «Процес басарабівців».

Року 1928 у Львові відзначали 10-річчя ЗУНРу. Урочиста хода вирушила від університету до церкви Св. Юра. Проте польська поліція перегородила дорогу, почалася перестрілка між вояками УВО та поліціантами. Року 1929 у Відні Євген Коновалець скликав з'їзд усіх українських організацій і проголосив створення Організації Українських Націоналістів (ОУН), мета якої – відновлення Української держави в межах її етнічних земель. Був проголошений Декалог українського націоналіста. УВО перетворилася на бойову референтуру ОУН, яку очолив Роман Шухевич. Організація створила широку світову мережу, представників якої мала у всіх країнах світу, де проживали українці, включно з корінними українськими землями.

Першою значною акцією ОУН був напад на пошту в Городку 1932 року. Такі напади на ворожі установи задля вилучення

Роман Шухевич

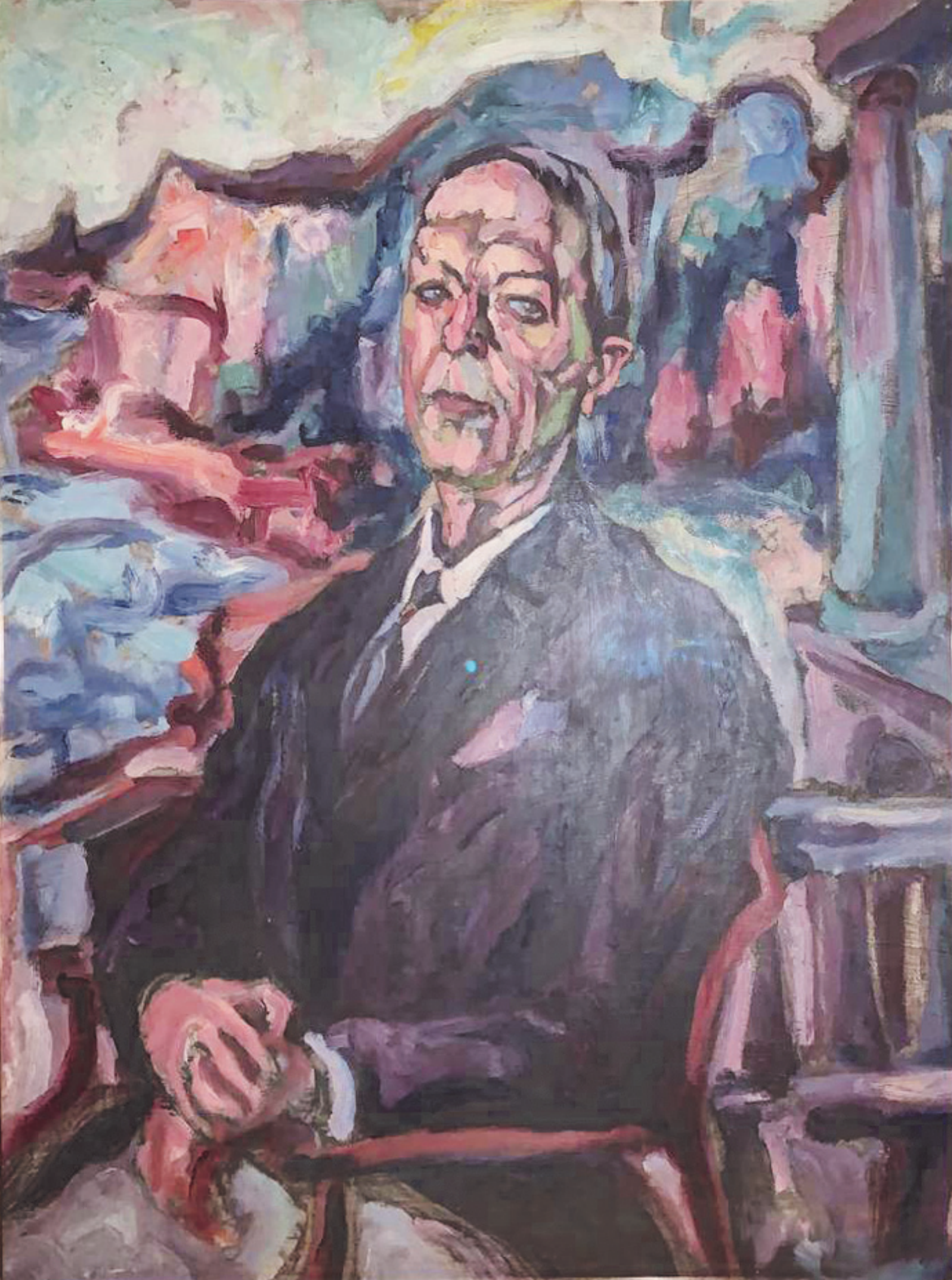
коштів для визвольної справи часто практикували українські революційні організації.

ОУН не втрачала зв'язку з Великою Україною, куди постійно відправляла своїх кур'єрів. За переправу нелегалів через кордон відповідав Іван Міtringа. Кожного кур'єра, який прибував із ССРСР, Коновалець допитував особисто. За 10 років ОУН вдалося створити свою агентуру навіть у комуністичних колах УРСР. Коли під час репресій 1930-х років з'явилася справа Миколи Скрипника, Коновалець всю ніч проплакав у своїй кімнаті. На спроби заспокоїти провідника тим, що Скрипник – комуніст, Коновалець відповів: «Поряд з ним були наші люди, які також постраждали».

У 1930 році польська влада почала запроваджувати антиукраїнську політику. Масово закривали українські школи, за найменшу провину жорстоко розправлялися із селянами. Траплялись випадки, коли під час каральних операцій польська поліція на смерть забивала українських селян. Крайовий провід ОУН на українських землях очолював Степан Бандера, який з дитинства готувався до боротьби за Україну.

Найгучніша акція, яку зорганізувала ОУН, відбулась 10 червня 1934 року у Варшаві: бойовик Григорій Мацейко сімома пострілами з револьвера вбив міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. То була помста за антиукраїнську політику пацифікації. Наступного дня заарештували 12 членів ОУН, серед яких були Степан Бандера, Микола Лебідь, Роман Мигаль, Катерина Зарицька. Бандеру відправили до тюрми під Варшавою. Наступного року над затриманими відбувся суд, який увійшов в історію як «Варшавський процес». За великі гроші чеська поліція у Празі провела обшук на квартирі одного з визначних діячів ОУН Омеляна Сеніка, де вилучила списки більшості членів ОУН в Україні, і передали їх польській владі. Року 1936 по всій Україні було заарештовано майже 800 молодих членів ОУН. Цей процес увійшов в історію під назвою «Львівський». На лаві підсудних опинилися Степан Бандера, Ярослав Стецько, Роман Шухевич.

На допиті Степан Бандера заявив, що він є громадянином Української держави і тому відповідатиме лише українською. Щодо вбивства Броніслава Перацького він відповів, що того засудив революційний трибунал ОУН за злочин проти українського народу. Зі словами «Слава Україні!» Бандера прийняв смертний вирок, який йому замінили на довічне ув'язнення у Брестській тюрмі.

Портрет Дмитра
Левицького,
автор Олекса
Новаківський

Проте діяльність ОУН не припинялась, а навпаки – після Львівського процесу лави організації поповнило приблизно 20 000 українського юнацтва.

Року 1935 у берлінському кафе Євген Коновалець зустрівся із зв'язковим з України, котрий назвався молодим активістом, який хоче боротися з режимом. «Палким» юнаком виявився агент НКВД Павло Судоплатов під кодовим прізвиськом «Валюх». Саме він 23 травня 1938 року в Роттердамі у коробку цукерків підклав вибуховий механізм, від якого загинув видатний полковник.

Окрім військово-політичної, вирувала боротьба і на духовному фронті.

На обороні української Церкви стояв наш митрополит Андрей Шептицький. Окрім своєї душпастирської місії, Митрополит активно втручався в економічні, освітні, політичні аспекти життя українського народу. Не зосталося поза увагою владики-патріота й українське мистецтво. Своім коштом А. Шептицький збудував Національний музей, де зберігаються духовні скарби українців. Він дбав про талановитих митців, призначав із власних доходів стипендії молодим талантам. Митрополит був опікуном художника Олекси Новаківського. Особливою роботою митця став портрет митрополита Шептицького «Мойсей». Митрополит готував наш народ до економічної незалежності, пропагуючи гасло: «Свій до свого по своє». За 20 років кооперативного руху Галичина стала однією з найбагатших частин Польщі. Продукти «Маслосоюзу» продавали навіть до Китаю. Українці мали мережу своїх крамниць «Народна торгівля», власний банк «Центробанк», Українське лікарське товариство, де надавали медичну допомогу саме українському населенню.

Вирувало життя й на Волині. Тарас Бульба-Боровець організував культурно-освітню організацію «Українське національне відродження». У 1934 році Т. Бульбу заарештували й відправили до концтабору в Березі Картузькій. Лише у цьому казематі одночасно сиділи й зустрічалися під час прогулянок два головнокомандувачі УПА – Бульба та Шухевич. У 1938 році пік репресій досягнув свого апогею на Холмщині та Підляшші, щоб остаточно закінчити політику асиміляції українського населення з польським, польська поліція почали масово нищити православні церкви. За літо 1938 року було знищено 162 святині, а за 20-ліття правління – понад 200 храмів. Українські послы в польському сеймі на чолі з послом

Степан Бандера

від Волині Степаном Скрипником (майбутнім патріархом) та митрополитом А. Шептицьким намагалися зупинити цей вандалізм, але всі зусилля були марними.

Духовним життям волинського краю опікувався митрополит Іларіон Огієнко. У 1930-х роках він активно співпрацював із митрополитом А. Шептицьким у питанні об'єднання українських церков. Однак подальші політичні події обірвали цей процес.

Важливим та унікальним явищем в освітньому формуванні української нації у міжвоєнний період та в історії світової культури стало створення 1921 року у Львові Українського таємного університету (Л(т)УУ). Це був університет європейського зразка, попри те, що навчання відбувалося в катакомбних умовах. Університет був заснований з ініціативи Наукового товариства ім. Шевченка, Товариства українських наукових викладів ім. П. Могили та Ставропігійського Інституту у Львові як реакція на дії польської влади із закриття українських кафедр у Львівському університеті та заборону навчатися українцям.

У перший рік свого існування університет мав три відділи (факультети): філософський, юридичний (правничий), медичний, згодом утворився технічний відділ, на базі якого 1922 року створили Українську (таємну) Високу Політехнічну Школу (1922–1925). У 1924 році до університету формально приєднали ще й факультет мистецтва під керівництвом Олекси Новаківського та протекторатом Андрея Шептицького. До університету записалося 1 028 студентів.

Першим ректором Л(т)УУ був доктор Василь Щурат, потім – Мар'ян Панчишин, Микола Чайковський, Євген Давидяк. Ректором Високої Політехнічної Школи було обрано Віктора Лучківа.

Викладачі та студенти університету зазнавали постійних переслідувань з боку польської влади. Заходи національних громадсько-політичних організацій та українських депутатів польського Сейму, спрямовані на легалізацію Л(т)УУ, були безуспішними. Переслідування та арешти польською поліцією студентів та професорів, відсутність матеріальної бази, нестача коштів, урядова заборона службовцям державних установ викладати в університеті та дискримінація випускників 1925 року призвели до припинення діяльності Л(т)УУ. Після його закриття закордоном було створено Український вільний університет.

Року 1938 у Мюнхені відбулась конференція, на якій «великі демократи» – Англія і Франція – віддали Чехословаччину під «мирну окупацію» Німеччині та Польщі. У жовтні того ж року Карпатській Україні було надано широкі права автономії, які мали перейти в повну незалежність, так як було у Словаччині. Карпатський сейм, головою якого було обрано Августина Волошина, почав формувати Українське військо – Карпатську Січ, яку очолив старшина Дмитро Климпуш, а також провідники ОУН, колишні старшини УГА Зенон Косак, Віктор Курманович і легендарний командир армії УНР Всеволод Петрів.

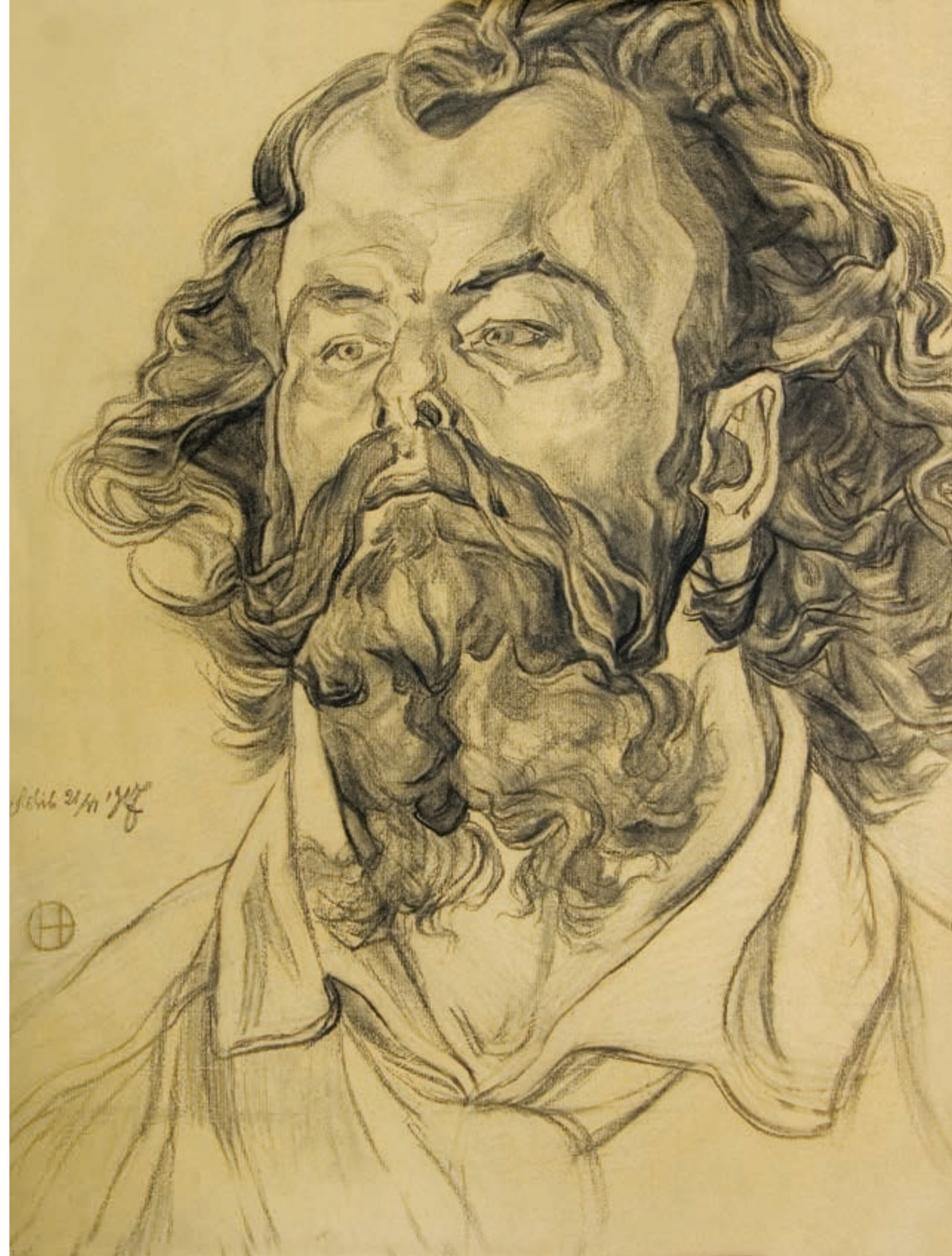
На Закарпаття з метою працевлаштування почали прибувати українці з усього світу, наприклад, уродженець Канади Петро Лисюк був кінематографом цих буремних подій. Він загинув у боротьбі з мадярськими окупантами.

Уряд Карпатської України у березні 1939 року відмовився бути маріонеткою Гітлера як погодилися чехи та словаки. На пропозицію німецького консула здатись на милість Угорщини, головнокомандувач збройних сил Карпатської Січі Михайло Колодзінський відповів: «У словнику українського націоналіста немає слова капітуляція». 14 березня війська фашистської Угорщини, найвідданіші союзники III Рейху, перейшли мадярсько-український кордон. Тисячі українців з Галичини нелегально переходили польсько-чеський кордон, щоб врятувати Українську державу. Серед сміливців були Роман Шухевич та Юрій Горліс-Горський.

На Червоному полі, перед Хустом, у нерівному бою зійшлися вояки Січі та мадярські дивізії. Під канонади гармат 15 березня в Хусті було проголошено відновлення Карпатської України. Гербом став Тризуб святого Володимира із хрестом. Барви національного стягу були синьо-жовті. Президентом Карпатської України обрали Августина Волошина, а під спів «Ще не вмерла Україна» проголошено незалежність України.

Та не довго проіснувала Українська держава. Через кілька днів мадяри потопили українську незалежність у крові, ввійшовши до Хуста. Уряд емігрував до Праги, а вояків Карпатської Січі розкидано по таборах для військовополонених.

У серпні 1939 року між Німеччиною та СРСР був підписаний пакт «Молотова-Ріббентропа» про «ненапад». 1 вересня того ж року Німеччина напала на Польщу. Сподіваючись, що німці дозвольть українцям сформувати свої військові частини, ОУН пого-

Олекса
Новаківський.
«Автопортрет»

дилась на співпрацю з органами німецької розвідки та контррозвідки. У серпні 1939 року з військовополонених Карпатської Січі полковник армії УНР Роман Сушко організував військові відділи націоналістів, які брали участь у боях проти поляків у вересні 1939 року. 15 вересня німці висунули вимогу окупованій Варшаві, що готові визнати незалежність Польщі під протекторатом Німеччини, але якщо та визнає незалежність України. 17 вересня у війну проти Польщі вступив ССРСР. Московські війська окупували Західну Україну – Волинь та Галичину, розпочався комуністичний терор. Майже 600 тисяч сімей, найактивніших членів визвольного руху, були вивезені до Сибіру. Тюрми на вулиці Лонцького та Замарстинівській у Львові стали Галицькою Биківнею. За 1939–1941 роки на Західній Україні москалі знищили величезну кількість людей. ОУН як могла протистояла московським окупантам, вбивала офіцерів НКВД, сексотів. Митрополит А. Шептицький через Ватикан намагався вплинути на політику ССРСР та марно. Року 1940 московські війська окупували Буковину і Бессарабію, яка входила до складу Румунії. Румуни у 1920–1930-х роках проводили жорстоку політику щодо українців. Однак тут діяв осередок ОУН і виходили українські газети.

ОУН та інші політичні сили розуміли, що війна між ССРСР і Німеччиною – лише питання часу. Хоч досвід Карпатської України та Польської кампанії показали ставлення Німеччини до України, українці максимально старалися використати можливість військової співпраці з Німеччиною для подальшої боротьби за Україну. У 1940 році німці сформували Дружини українських націоналістів (ДУН). На чолі зі старшиною Романом Шухевичем створено батальйон «Нахтігаль» (у перекладі «Соловейко») і батальйон «Роланд» на чолі з Євгеном Побігушим. ДУН мав стати ядром Української армії так, як УСС стали колись ядром УГА.

Напередодні війни, 1940 року, у Кракові за сприяння ворожих спецслужб відбувся розкол ОУН – на мельниківців та бандерівців. Перші вбачали шлях визволення України через співпрацю з німцями. Бандера радив «сподіватися лише на власні сили».

22 червня німецькі війська Вермахту напали на СРСР. 30 червня батальйон «Нахтігаль» увійшов до Львова. Одночасно відкрили тюрми на Лонцького та Замарстинівській, де було знайдено тисячі закатованих людей. Серед вбитих Роман Шухевич знайшов труп свого рідного брата Юрка – молодого скрипаля.

Українці захопили радіостанцію, яку назвали імені Євгена Коновальця. За наказом Степана Бандери провід ОУН на чолі з Ярославом Стецьком 30 червня з балкону будинку, де була крамниця «Просвіти», у Львові, на площі Ринок, проголосив Акт відновлення Української держави. Цей акт зачитували в усіх містах, звільнених від московських окупантів. Як ланцюгова реакція, Акт почали проголошувати по всіх містах України, звільнених від москалів.

Останнім містом, де він був проголошений, стало місто Васильків поблизу Києва. Це відбулось 24 серпня 1941 року, рівно за 50 років до відновлення Української держави. У звільненому від москалів Рівному ОУН організувала військовий курінь імені Холодного Яру.

5 липня 1941 року у Кракові німці заарештували Степана Бандеру і провід ОУН (б) за відмову скасувати Акт 30 червня. Коли до камери С. Бандери привели ув'язнених братів – Василя і Олександра – німці обіцяли відпустити їх, якщо С. Бандера відмовиться від Акту. Двоє братів, обійнявши Степана, сказали: «Степане, ми проклянемо тебе на тамтому світі, якщо ти відмовишся від незалежної України», і зі словами «Слава Україні!» востаннє обнялися. Василя і Олександра вбило польське підпілля в Освенцимі, наймолодший брат Степана – Богдан Бандера – загинув у селі Піски на Миколаївщині, де входив до складу однієї з похідних груп ОУН. А батька – отця Андрія Бандеру – московські комуністи розстріляли в концтаборі. Рідних сестер С. Бандери – Марту й Оксану – вони тягали по концтаборах понад 30 років.

Коли Гітлер почав війну з ССРСР, «великий демократ» Вінстон Черчилль сказав, що «найстрашніше буде, якщо Гітлер дасть волю поневоленим народам, а особливо українцям, тоді весь світовий імперіалізм закінчиться». На той час український письменник Юрій Покос, який у часи англо-бурської війни 1905 року врятував від розстрілу молодого англійського журналіста Черчилля, гірко пошкодував про це. Із просуванням німецьких військ в Україну у визволенні від москалів міста прибували похідні групи ОУН, котрі відновлювали суспільно-громадське життя українців. Найбільшою воєнізованою групою був Буковинський курінь (налічував орієнтовно 2 000 вояків), який сформував Петро Войновський – старшина колишньої румунської армії, і на початку листопада 1941 року прибув до Києва. Осередки ОУН з'явилися у

всіх обласних центрах колишньої підмосковської України. У Дніпропетровську (Січеслав) осередок ОУН очолював Василь Кук (Леміш) – майбутній головнокомандувач УПА. А найсхіднішою точкою поширення визвольного руху був Донбас. Тут осередок ОУН, який налічував сотні членів, очолював Євген Стахів. Оунівці видавали 8 із 12 газет, що виходили в області, вони керували 13-ма районними відділами освіти. У 1942 році було видано 7 наказів про запровадження української мови як державної в 6 районах Донецької області. Того ж року було видано указ про запровадження української мови як державної на території всієї Луганської області. У Слов'янську українську мову запровадили в діловодстві району.

Із захопленням Києва німцями, ОУН-м заснувала Українську Національну Раду (неформальний уряд України). До складу увійшли такі українські світочі, як Олександр Ольжич (який ще за Євгена Коновальця керував культурним сегментом ОУН), також полковник УНР Микола Капустянський, Ізидора Косач (рідна сестра Лесі Українки), Олена Теліга. Вперше за 18 років (від часу повстання українських отаманів в Лук'янівській тюрмі) із дзвіниці Софії Київської над Києвом замайорів синьо-жовтий прапор. Національна Рада почала видавати часопис, який розповсюджували по всій Україні. Очевидець описував у своїх спогадах, що «...41 року Київ був такий український, як ніколи». Німці також відновили УАПЦ і 1942 року священний сан отримав Степан Скрипник, у майбутньому патріарх Мстислав, небіж Симона Петлюри.

Бажання воювати за Україну виникло і в генерала Білої армії спадкового козака-отамана Андрія Шкура, який, перебуваючи на еміграції в Югославії, писав у листі до Андрія Мельника, що розуміє помилку 1919 року, бо не воював за свою державу, але знає, що з діда-прадіда козак і хоче віддати життя своє у боротьбі за самостійну Україну. Отаман писав, що може зібрати під своєю орудою приблизно 20 тис. козаків. На той час українці здобували військовий досвід всюди, де тільки могли. В Іспанії під час громадянської війни генерал Франко дозволив українцям створити курінь імені Євгена Коновальця, який воював проти комуністів. Під час радянсько-фінської війни з полонених українців з радянської армії Юрій Горліс Горський створює український курінь який воював проти москалів в цій зимовій війні. В Хорватії диктатор Анте Па-

веліч дозволив резиденту ОУН Василю Войтановському організувати п'ятитисячний полк українців. Ще в міжвоєнний період від 1933 року при Українському науковому інституті в Берліні була офіцерська школа ОУН. У 1937–1938 рр. провідні діячі ОУН на чолі із Р. Шухевичем закінчили скорочені курси при Баварській військовій академії.

Побачивши, як бурхливо відбувається українське відродження, німці перелякались і розпочали терор проти українців: розігнали Національну Раду та заборонили видавати газети. До того ж, німці заарештували провід Ради й розстріляли полонених у Бабиному Яру.

Одна із затриманих – Олена Теліга – перед смертю написала на стіні камери: «Тут сиділа і звідси іде на розстріл Олена Теліга», а над написом намалювала тризуб. Німці сприймали Україну, як колонію: все продовольство вони відбирали в селян і відправляли на потреби армії, а молодих хлопців і дівчат вивозили ешелонами на примусові роботи до Німеччини.

За наказом Президента УНР в екзилі Андрія Лівницького, у містечку Олевську, що за 100 кілометрів від Києва, на Поліссі, 21 серпня 1941 року Тарас Бульба-Боровець zorganizував УПА Поліську Січ, і заснував Олевську Республіку. На літо–осінь 1942 року УПА діяла майже по всій території України, а осередки ОУН були в усіх обласних містах України, включно з Луганськом, Донецьком, Кримом і навіть Кубанню. Найактивніше діяла УПА в Холодному Яру. Сюди після 20-ти років прибули його герої – Юрій Горліс-Горський, Михайло Дорошенко, Іван Лютий-Лютенко. Схилили вони свої голови перед батьками Холодноярських отаманів братів Чучупаків і помолилися біля могили полеглих героїв. Знову Холодний Яр заговорив вогненними словами Т. Шевченка: «Бо в день радості над вами розпадеться кара. І повіє огонь новий з Холодного Яру». ОУН діяла активно по всій Україні. На Вінниччині до проводу ОУН входив Іван Сабодан і Олексій Сабодан, рідний брат митрополита УПЦ Московського патріархату Володимира Сабодана. Івана Сабодана закатувало летичівське гестапо за те, що боровся за волю України.

У формуванні УПА взяли участь найвизначніші полковники армії УНР: Петро Смородський, легендарний полковник Чорних Запорожців Петро Дяченко, а розвідку формував уродженець села Хоружівки Недригайлівського повіту Сумської області Іван Литвиненко. На початку липня УПА контролювала майже все Поліс-

Олена Теліга

ся, очистивши його від банд московського підпілля. Коли німці відмовились визнати незалежність України, Тарас Бульба-Борoveць оголосив війну Третньому Райху.

У військовому питанні, не зважаючи на політичні погляди, довкола УПА об'єдналися майже всі політично-визвольні сили. З боку мельниківців співпрацю вели через Івана Мітрингу.

Оскільки С. Бандера сидів у тюрмі, а ОУН очолював Микола Лебідь, в ОУН-б все важче було знайти порозуміння з іншими сторонами визвольного руху. Коли в Олевську святкували визволення з-під москалів, за спогадами очевидців, люди виносили портрети Симона Петлюри. У листопаді 1941 року приблизно 20 тисяч людей з усієї визволеної від московських окупантів України під'їжджали в містечко Базар, щоб відзначити 20-річчя Базарської трагедії, на що німці відповіли арештами та розстрілами демонстрантів.

Відтоді УПА почала масштабно діяти. Коли Вермахт був вже під Ленінградом на вулицях Сталінграда і на Кавказі, коли здавалось, московській комуністичній імперії залишалось жити лічені дні, УПА на чолі з Бульбою захопило чи не найважливіший залізничний вузол, станцію Шепетівка, де вивісили синьо-жовтий прапор. Коли о 6 ранку до коменданта Києва подзвонили і сказали, що Шепетівку захопили українці, єдине слово, яке він кричав українською, – «Бульба». Разом із просуванням німецьких військ у Велику Україну рухались і похідні групи ОУН-б і ОУН-м, метою яких було підняти Український визвольний рух серед українців Великої України.

Восени 1942 року ОУН почали формувати бойові загони УПА на Півночі і тому заснування УПА відзначають 14 жовтня 1942 року, у день свята Покрови Пресвятої Богородиці. УПА ділилося на чотири структури: УПА–Захід (Галичина, Закерзоння – українські землі на території Польщі), УПА–Північ (Волинь), УПА–Південь (Дніпропетровська область), УПА–Схід (Слобожанщина).

У 1942 році уряд Польщі в Лондоні, домовившись з Англією, на території Волині створив Армію Крайову (АК). Головнокомандувач УПА–Північ, Клим Савур (Дмитро Клячківський) знищив усі боївки АК, і Волинь перебувала під українською владою. Найбільшим територіальним формуванням яке контролювало УПА на території Волинської і Рівненської областей була так звана Колківська Республіка, з якою німці не могли дати собі ради впродовж

Портрет
дружини,
автор
Олекса
Новаківський

усієї війни. На цих теренах друкували українські гроші, видавали українські газети. При УПА діяв Червоний Хрест, який очолювала героїня українського підпілля Катерина Зарицька.

Гестапо усіма можливими способами вело жорстоку боротьбу з українцями. У 1942 році були заарештовані провідники УПА на чолі з Іваном Климівим-«Легендою». Завдяки спецоперації, яку підготувала Служба Безпеки УПА, і котру очолив Микола Арсенич, їм вдалося визволити з тюрми. Жертвою спецоперації УПА став шеф штурмових загонів (СА) нацистської партії, особистий друг Гітлера, Віктор Лютце. Наближався 1943 рік. Німці зазнали нищівної поразки під Сталінградом, фронт пішов на Схід. Німці почали усвідомлювати помилку 1941 року. У травні 1943 року було оголошено призов до української дивізії СС «Галичина». СС для українців означало січові стрільці, так само як 30 років тому їхні батьки ішли в австрійську армію боронити Україну від царського москаля, так тепер молоді українці ішли боротись проти комуністичної московської чуми.

Коли військові капелани запитали думки митрополита А. Шептицького, чи не є гріхом українцям воювати на стороні одного з окупантів, то почули у відповідь: «Немає такої ціни, яку народ міг би заплатити за створення своїх збройних сил».

Дивізію сформувала ОУН-м, а набором керував Український центральний комітет на чолі з видатним українським ученим-етнографом Володимиром Кубійовичем. Року 1944 на одній із конспіративних квартир Львова відбулась таємна зустріч між генералом хорунжим УПА Романом Шухевичем та офіцером дивізії Романом Крохмалюком про військову співпрацю між УПА та дивізією. Окрім галичан, у дивізії були представники усіх українських земель, зокрема старшиною був Петро Нестеренко, який ще юнаком 1918 року воював на станції Крути, а пізніше і під час повстань Холодного Яру.

У липні 1944 року німці кинули дивізію в саме пекло під місто Броди, де через завзятість боїв дивізії московські командири назвали цей бій Бродівським котлом. Поблизу гори Жбир, біля Бродів, дивізію розбили переважаючі московські війська. Коли хлопці потрапили в полон, то українці, які воювали в московській армії, казали, щоб дивізійники зривали золотих левів і видавали себе за німців, бо лютість москалів до українців була невимовно величезна. Частина війська пішла в УПА, а частина – у Словаччину.

Із просуванням фронту НКВД почало велику війну проти УПА. Влітку 1944 року у селі Гурби, на Рівненщині, відбувся найбільший в історії УПА бій, де взяло участь 5 тисяч повстанців проти 30 тисячних військ НКВД з танками. УПА успішно прорвалася з оточення. Під час однієї із засідок було вбито одного з маршалів СРСР Ватутіна. В УПА воювало майже 20 поневолених національностей. Митрополит А. Шептицький разом з УПА врятували від смерті тисячі євреїв. Тим часом на Україні УПА, розбивши німців, готувалася до війни з відомими московськими окупантами. Ще 1943 року в поліських лісах ОУН провела таємну конференцію поневолених народів, де проголосила гасло «Воля державі! Воля людині!» і сформувала Антимосковський Блок Народів.

Року 1944 у карпатських лісах представники усіх політичних сил в Україні організували Українську Головну Визвольну Раду. Її президентом став член Центральної Ради, письменник Кирило Осмак, а фактичним головою – Роман Шухевич.

На той час армія Райху нараховувала майже 250 тисяч українців, але Гітлер боявся їх об'єднати в одну армію. Після поразки на Курській дузі, коли стало зрозуміло, що дні тисячолітнього Райху пораховані, Тарас Бульба зі своєю частиною УПА, яку перейменували на Українську Національно-Революційну Армію, спробував знайти порозуміння з німцями.

Коли Бульба прибув на перемовини щодо об'єднання українців в єдину армію, його заарештували й посадили у тюрму в Заксенхаузені, де вже сиділи у сусідніх камерах Степан Бандера та Андрій Мельник. Наприкінці 1944 року за сприяння Павла Скоропадського Гітлер випустив з тюрми Бандеру, Мельника і Бульбу-Боровця.

Дорогою до України, біля Кракова, С. Бандера тимчасово потрапив у зону, яку окупували московські війська. Він став жертвою номер один у погоні московської спецслужби СМЕРШ на північній Лемківщині. С. Бандера зустрівся зі зв'язковим Шухевича і той переконав його повернутись на Захід. На той час шеф німецької розвідки Райнгард Гелен переконав Гітлера надати незалежність поневоленим народам, якщо ті допоможуть в боротьбі проти московських комуністів, і він розумів, що лише навколо Бандери зможуть об'єднатись усі військові українські сили. Отже, Гітлер делегував свого улюбленця-диверсанта № 1, легендарного викрадача

Митрополит
Йосип Сліпий

Василь Стус

європейських диктаторів Італії Беніто Мусоліні і Угорщини Міклоша Хорті, «найнебезпечнішу людину Європи» оберштурмбанфюрера СС Отто Скорцені провести операцію «Бурий Ведмідь». Пізніше у своїх мемуарах Скорцені згадував, що за допомогою радіосигналів він вивів Бандеру на територію Чехословаччини, а там, посадивши його на літак, доставив до Берліна. Та у своїх мемуарах Скорцені не згадав головного: що в разі відмови С. Бандери він мав би його вбити. Прибувши до Берліна, Бандера втік з-під німецької варти і приєднався до українських націоналістів.

Наприкінці 1945 року німці все-таки погодилися сформувати українську національну армію (УНА), до якої увійшли вояки дивізії «Галичина», УВВ (Українського Визвольного Війська) та аеромобільні війська Тараса Бульби-Боровця.

Спочатку планували повітряним шляхом висадити війська армії УНА (Українська Національна Армія) в тилу московської армії для помочі в боротьбі УПА, та війна вже закінчувалась і німці не мали пального навіть для танків, не те що для літаків. Тому у квітні 1945 року головнокомандувач УНА полковник армії УНР, генерал Павло Шандрук перевів УНА через Альпи, де вона здалась англійцям.

Ненависть окупантів до воїнів-українців, які відчайдушно та мужньо змагалися за незалежність своєї держави впродовж всієї війни, не мала меж. У Ленінграді відкрили спеціальну школу НКВД, де готували спецзагони, вояки яких, переодягнені у форму УПА, вбивали місцеве населення в Україні. Цим вони намагалися спровокувати злість українців до своїх героїв.

УПА робила рейди на українські землі Румунії, Словаччини, Угорщини, Польщі та Великої України, під час яких розказувала про свою істинну боротьбу населенню інших країн.

Підрозділи УПА діяли і на Кубані (до кінця 1940-х років). Після закінчення війни етнічні українські землі Надсяння – Холмщина, Підляшся, Лемківщина – були передані до складу соціалістичної «Польської Народної Республіки». Цю територію населяло орієнтовно 500 тисяч українців, яких після війни насильно переселили на територію УРСР. Та УПА продовжувала боротися з комуністичними військами.

Розуміючи, що доки населення підтримує УПА, військам не справитись із повстанцями, за директивою Москви польські війська провели операцію «Вісла»: українців просто вигнали з

власних домівок і відправили на північ Польщі – на те, щоб зібратися в дорогу, людям давали лише дві години.

На жаль, у цій ситуації УПА вже не могла нічого вдіяти.

У 1947 році провідник УПА на так званих «землях Закерзоння» Василь Мізерний – псевдо «Рен» – видав наказ сотням пробиватися через Чехословаччину до американської окупаційної зони Німеччини. Вдалося небагатьом – серед них була й Залізна сотня Михайла Дуди-«Громенка», яка пробилась на захід. Вояки сотні хотіли розповісти всьому світові про боротьбу українців, але американцям був непотрібний міжнародний скандал, тому воїнів роззброїли й розселили по таборах для біженців.

Не пощастило й сотні легендарного Володимира Щигельського «Бурлаки», якого заарештувала чеська поліція і видала полякам.

Дізнавшись правду про боротьбу УПА, президент Франції, маршал Шарль де Голль публічно заявив: «Якби у французькій армії був такий дух, як в УПА, то німецький чобіт ніколи не топтав би Франції». Чи не найяскравішим прикладом відваги й самопожертви вояків УПА був молодий повстанець Богдан Цицик на псевдо «Вихор». У 1945 році енкаведисти заарештували батька сироти (мати Богдана померла, коли йому було 5 років), де незадовго він помер у московській тюрмі. Бажаючи помститись, 15-річний юнак 1949 року застрелив начальника райвоєнкомату міста Доброміль майора Багаєва і вступив в УПА. Року 1950 Богдан Цицик застрелив начальника Добромільського райвідділу МГБ майора Скороделова. 30 серпня 1952 року боївка СБ ОУН, у котрій воював Богдан, потрапила в засідку. «Вихор» пораненим був доставлений до районної лікарні, його прооперували. Коли до сина підійшла мачуха, він намагався її заспокоїти, але сказав, що буде вмирати, бо повстанці живими не здаються. Дочекавшись, щоб його залишили самого в палаті, Богдан зірвав з себе пов'язку і руками розірвав рану. Коли до палати вбігли охоронці, повстанець був уже мертвий.

До одних із найяскравіших боїв УПА слід віднести бій під Космачем, де Сотник УПА Мирослав Симчич розбив дивізію НКВД і вбив генерала Дергачова. За це відсидів у московській тюрмі 32 роки, 6 місяців, 3 дні.

Під час одного із рейдів УПА до Австрії за кордон потрапила єврейка Стелла Кренцбах, яка в 1950-х роках працювала секретарем Міністерства закордонних справ Ізраїлю. Одній із газет вона дала інтерв'ю, в якому розповіла про справжню боротьбу україн-

«В Космачі»
автор Олекса
Новаківський

ської армії, про те, що під час війни упівці врятували багато євреїв від смерті. Невдовзі після виходу у світ статті Стелла загинула від нещасного випадку за загадкових обставин. Ймовірно, смерть жінки організували службісти НКВД.

Український та єврейський народи пліч-о-пліч пронесли тягар страшної війни, і головною метою їхньої боротьби було здобути незалежність.

Багато лікарів-євреїв, такі як Самуель Нойман, Антін Кольман, Антін Штерцер, які надавали медичну допомогу повстанцям, після закінчення війни із захопленням та повагою згадували ті героїчні дні, співучасниками яких їм довелося стати. А ветеран УПА Мандик Хасман живе і сьогодні та пишається своїм повстанським минулим.

Чимало єврейських дітей переховував по монастирях і таким чином врятував від неминучої смерті Владика Андрей. Серед врятованих був і майбутній головний рабин військово-повітряних сил Ізраїлю Давид Кагане, який все життя боровся за надання А. Шептицькому найвищого титулу єврейського народу – «Блаженний світу цього». Старання Давида Кагане не були марними – у травні 2008 року єврейська громада України присвоїла Владиці цей титул.

1 листопада 1944 року глава УГКЦ митрополит Андрей Шептицький відійшов у вічність. Його місце посів інший високодостойний владика, мученик українського народу Йосип Сліпий.

Року 1946 у Львові на псевдособорі було заборонено Українську Греко-Католицьку Церкву і проголошено її об'єднання з московською Церквою.

Свідома й нескорена частина УГКЦ опинилася у підпіллі, а більшість священників на чолі з владикою Й. Сліпим заарештували та вивезли в Гулаги, де святі отці не зраджували Божому покликові, провадили свою роботу й закликали в'язнів молитись Богові та вірити в Його ласку.

Ще 1944 року у Празі геній ідеології українського націоналізму Дмитро Донцов видав найвеличнішу книгу українського народу ХХ століття «Дух нашої давнини», в якій, досліджуючи проблеми української нації, зазначив, що проблемою неволі українського народу було те, що українці не сформували власної духовної еліти, яка б їх очолила.

5 березня 1950 року енкаведисти взяли в облогу будинок у селі Білогорща під Львовом, де переховувався Роман Шухевич. Не бажаючи здаватись, Р. Шухевич підірвав себе гранатою. Його тіло працівники НКВД заховали у невідомому місці.

Однак борці УПА продовжували відчайдушну боротьбу. У березні 1951 року за вироком закритого судового засідання було розстріляно 33 студентів Харківського університету за відмову складати іспити московською мовою, а 800 студентів репресували.

За роки правління Йосипа Сталіна було знищено сотні тисяч борців за волю українського народу.

На жаль, ще й сьогодні в деяких регіонах України, та за кородоном, стоять пам'ятники тим, з ким нещадно боролася Українська Повстанська Армія. Мільйони українців потрапили у московські концтабори за те, що насмілилися боротися за волю власного народу. Чимало з них не бажало коритися і в сталінських таборах. Перше наймасовіше повстання упівці організували в Норильську, через рік – спалахнуло в Казахстані, у Кенгірі. Повстанцям вдалося знешкодити оборону і на 40 днів встановити власну владу в таборі. Повстання очолив борець за волю України, єврей з походження Гірш Келлер, а інший політв'язень – Михайло Сорока, чоловік легендарної Катрусі Зарицької, – склав гімн повстанців «У гарячих степах Казахстану». Серед в'язнів були інженери, які сконструювали радіостанцію, тому вдалось повідомити світові про це повстання. 26 червня 1954 року

за допомогою танків комуністи жорстоко придушили повстання, під час цієї акції загинуло приблизно 700 в'язнів.

У 1954 році був заарештований останній головнокомандувач УПА Василь Кук.

Останній бій УПА зафіксований 14 квітня 1960 року у селі Лоза Підгаєцького повіту Тернопільської області.

У цьому селі «Червоні соколи» знищили останню криївку УПА та її членів – Олега Цетнарівського, Петра Пасічного, а зв'язкову Марію Пальчак-Пасічну («Стефу») відправили на багаторічну каторгу до Мордовії.

Повернення українських патріотів із концтаборів після смерті кривавого диктатора й безжального вбивці Сталіна відновило ідею боротьби за Україну. У 1960 році українські письменники на чолі з Ліною Костенко та Василем Симоненком у своїх творах озвучували українські ідеї і чинили супротив змосковщенню.

Найактивнішими членами так званого руху шістдесятників були Зенон Красівський, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Василь Стус, Ігор та Ірина Калинці, Юрій Ілленко, Іван Світличний, Василь Симоненко. Українська інтелігенція публічно виступила проти політики змосковщення і гноблення української мови, за що чимало її представників відбули багаторічні ув'язнення у концтаборах.

Року 1960 в Україні була заснована підпільна партія «Український національний фронт» на чолі з Іваном Губкою та Зеновієм Красівським. УНФ видавав журнал «Воля і Батьківщина», який розповсюджували по всій Україні.

За сприяння Ватикану 1963 року звільнили митрополита Йосипа Сліпого й дозволили йому виїхати до Рима. Першою поїздкою митрополита була подорож до Америки, в містечко Баунд-Брук, де розташований український цвинтар, на якому поховані Тарас Бульба-Боровець, Дмитро Донцов та ціла плеяда інших героїв. У тому ж місті діяв осередок УПЦ, головою якої був Патріарх Мстислав.

В еміграції Йосиф Сліпий займався просвітницькою роботою. Завдяки його зусиллям у Римі було засновано Український Католицький Університет та збудовано церкву Святої Софії.

Владика тісно співпрацював із бібліотекою імені Симона Петлюри у Парижі, осередками українства у Франції та Антибільшовицьким Блоком Народів на чолі з Ярославом Стецьком.

Напередодні 1 травня 1966 року перед будівлею Київського інституту народного господарства замість червоного прапора

з'явився синьо-жовтий прапор і тризуб. Під тризубом – напис: «Ще не вмерла Україна, ще її не вбито». Цей героїчний вчинок здійснили студент Георгій Москаленко й робітник Віктор Кукса. Обидва відбули дворічне покарання у таборах.

Визвольний рух другої половини ХХ століття був позначений іменами двох героїв-смертників – Олекси Гірника, який 1978 року в Каневі вчинив акт самоспалення, як протест проти масової русифікації України, та Василя Стуса, котрий не йшов на жодні компроміси з окупаційним режимом і 1985 року був закатований у тюрмі.

У 1979 році служба КГБ замордувала молодого талановитого композитора, автора легендарних українських пісень «Водограй» та «Червона рута» Володимира Івасюка. Його знайшли повішеним у селі Брюховичі під Львовом.

У 1985 році до влади в СРСР прийшов Михайло Горбачов. Під виглядом демократичних реформ він запровадив так звану «перестройку», яка означала початок кінця Совітського Союзу. У 1988 році Україна урочисто святкувала 1000-ліття хрещення Русі. На святковому засіданні у Львові український колекціонер та таємний референт глави УГКЦ у підпіллі владики Стернюка Іван Гречко вперше за багато десятиліть оголосив, що настав час відродження незалежної України.

У 1989 році була заснована громадська організація «Народний Рух України», яку очолив український дисидент В'ячеслав Чорновіл. Згодом В. Чорновола обрали головою Львівської обласної ради.

22 січня 1990 року від Львова до Києва був організований «живий ланцюг». Так люди з синьо-жовтими прапорами святкували 70-річчя Акту злуки.

У жовтні 1989 року до Львова прибув Патріарх УАПЦ Мстислав. Року 1989 у храмі Святих Петра і Павла настоятель церкви отець Димитрій (Ярема), уродженець села Глідно, що на Закерзонні, проголосив відновлення УАПЦ. Згодом було проголошено і про вихід УГКЦ з підпілля.

16 липня 1990 року Україна проголосила державний суверенітет. 24 серпня 1991 року було відновлено незалежність України. 1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум, на якому 90 % виборців проголосували за відновлення української незалежності. Першими країнами, які визнали незалежність України, були Канада, Польща та народ, який має схожу історію – тернистий шлях поневірянь, вигнання, знищення й напівзабуття – євреї.

Першим Президентом України став Леонід Кравчук. 28 червня 1996 року Україна прийняла Конституцію.

Роман Піняжко

(автор виріс в Незалежній Україні)

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ УКРАЇНСЬКОЇ

Науковий редактор
Сергій Коваленко

Мистецький редактор
Тарас Лозинський

Літературний редактор
Анна-Марія Волосацька

Художній редактор
Андрій Кісь

Подяка за співпрацю
Дмитрові Білому
та **Володимирові Недяку**

Висловлюю глибоку подяку в за підтримку в видавництві книги

Тарасу Пивовару
Дмитру Немірову
Зоряні Пігович
Андрію Винницькому
Віктору Романинцю
Маркіяну Бедрію
Євгену Філяку
Крупі Андрію
Ігорю Спокою
Піняжку Олегу
Піняжко Оксані